

આવ બહારના ધોધા વાર્ષિક દિવસની ખુશીમાં

ધર્માધી ઇસ્માઇલી અમલદારોને

લખેલાં તેના ઠાગળો અને તેના ઘર આગળ મુકલા ઘાટિયા કર્યા

મુખ્ય પોલીસે

રહેમતુલા ઇસ્માઇલી ત્રીજેરીવાળા

ઉપર ચલાવેલા કેસને હવાલો.

૨૭ ફેબ્રુઆરી/મર્ચ/૧૯૧૯... .. મળ્યામ.
કેસ નં ૦ ૫૭૭/એસ ૧૯૧૭.

ઈન્સ્પેક્ટર ખાનખહાદુર મહમદહુસેન। ... ફરિયાદી.

વિરુદ્ધ

રહે: -વા ઇસ્માઇલી ત્રીજેરીવાળા ...તહોમતદાર.

ભાગ ત્રીજો.

કિંમત ત્રણ આના.

કેસની ચોપડી મંગાવનારે દરેક ભાગના પોસ્ટ સાથે સાડાત્રણ
આનાની ટીકીટ મોકલી આપવી.

મળવાનું ઠેકાણું:—

રહેમતુલા ઇસ્માઇલી ત્રીજેરીવાળા,

ત્રાંબાકાંટા, પાયધોની, મુખ્ય.

૧૯૧૮

રહેમતુલાની નવી શોધની મજબુત ચોરી
વિધાક્ષીકાની પેટ ટ્રીજેરીઓ.



ત્રીજેરી બંધ કરીને ચા-
વીઓ ત્રીજેરીની પાસેજ પડી
હોય ને બીજાને મળી હોય
તો તેનાથી ત્રીજેરી ખુલે
નહી. ઘણીની ગેરહાજરીમાં
ત્રીજેરી ખોલે તો ઘણીને
ખબર પડે છે.

ત્રીજેરી અખંડ. દરવાજો
અખંડ, પાછળ પીઠ અખંડ
વાળેલા આગમાં બળે નહી;
ચોંટી ખુલે નહી, ખોલ તો
ચોરી પકડાય.

ત્રીજેરીઓ ફાયર પ્રુફ હોવાની ખાત્રી વિલાયતી ત્રીજેરી-
વાલા તેમજ ગામડી ત્રીજેરીવાલા ગોદરેજ શીયાય અમારી
ત્રીજેરી સાથે એકજ આગમાં નાખી અંદરના કાગળ સલા-
મતી કાઢી આપશે તેને રૂ. ૧૦૦૦૦ નું પ્રતિ બોલી એ
કે અમારી કોઈપણ ત્રીજેરી એ ઉપાડે ન અમં બની ત્રીજેરી
ઉપાડીએ.

ત્રીજેરીઓ બહારથી જોવામાં એકજ સરખી કામમાં
અને કીંમતમાં ત્રણ ગણો ફરક હોય છે. અમારું કેટલોજ
નાંગળો તો ત્રીજેરીઓ અને નાળાં ખરીદતાં

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૫૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રંગેશભાઈ ૧૨-૫-૫૫
૧૨-૫-૫૫

વિષય સ ૧૭૩૫ ૭૩૬:૪૦૬૧૩૬:૫૬૭
૫૬

જ્યારે મેં બી/૧ જોયું ત્યારે બી/૨ બીજું પાટિઉં
મેં જોયું ન હતું. તે ફાટી ગયું હતું. તે જ્યારે ફાટી ગયું
તે હું કહી શકતો નથી. તહોમતદાર પાસે પાટિઉં ઉતરાવવા
કાંઈ ખોળા ઈસ્માઇલીએ મને કહ્યું નહતું.

હું હખિય લધાને ઓળખું છું. રસ્તાપરના ટોળામાં
મેં તેને જોયો હતો. જ્યારે હું પાસે થઈને નીકળ્યો ત્યારે
મેં તેને બોલાવ્યો કાંઈ પણ તોફાન ન થાય તેની ખબર
રાખવા મેં તેને કહ્યું તે પોતે કાંઈ તોફાન કરતો નહતો.
તેના મ્હોંપરથી હું જાણી શક્યો કે તે ઉસ્કેરાયલો હતો તે
ત્યાં ઉભેલાં માણસ અને છોકરાંને શાંત થવા કહેતો. તોફાન
છોકરાં કરતાં હતાં કે માણસો તે હું કહી શકતો નથી.
'હુરા, હુરા'ની યુમો પડતી અને તહોમતદાર બારીએથી
ચૂંકતો. ટોળામાંના લોકો એક બીજાને મારતા કે ગાળો દેતા
નહતા. તહોમતદારને ગાળો દેતાં મેં તેમને સાંભળ્યા ન હતા.
ટોળું મારી તરફ 'હુરા' પોકારતું ન હતું. રસ્તાપરના ટોળા
તરફ તહોમતદાર 'થુ થુ' કરતો તહોમતદાર 'થુ થુ' કરતો
તેથી રસ્તાપરનું ટોળું ઉસ્કેરાઈ ગયું એમ હું કહી શકતો
નથી. 'થુ થુ' કરતું તે બધું અપમાન ભર્યું છે. શાંતિને
કાંઈ લાગ મેં જોયો નથી. મને મળેલાં પોસ્ટ કાર્ડ કે
પાટિઆની બાબત મેં પોલિસને ફરિયાદ કરી ન હતી.
પાટિયાને લીધે મારો લાગણી દુખાઈ હતી પણ તહોમતદારના
આતબદારની ખુશાલીના વાર્ષિક દિવસ માટે બેન્ડ વાગતું
તેથી મને કાંઈ થતું નહતું. આ પ્રસંગ પહેલાં એ ચાલુ
સોની ટોળાઓ હતી.

તેમાં ખોળ અને મેમથ હતા. આ પાંચ કે ૭ દિવસમાં લગભગ પચાસ માણસને પાટિઉં વાંચતા. મેં જોયા હોવા જોઈએ. તેમાંના કોઈએ કંઈ કયું હોય તો તેની મને ખબર નથી. તેઓમાંના કોઈએ મને ફરીઆદ કરી નથી. ખોળઓને ખબર છે કે હું અમલદાર છું અને ધણાક તો હું ક્યાં રહું છું તે પણ જાણે છે. મારા ધરના ભાડાના હું રૂ. ૧૧૦) આપું છું ફરી તપાસ નથી. તા. ૪-૭-૧૭.

(સહી) ઍફ. ઓ.

હબિબ લધાની જુબાની:

હું એક કમિશન એજન્ટ છું. હું ઈરમામલી ખોળ જમાતનો છું. અને દરગાહ મોહમ્મદામાં રહું-છું. હું તહોમતદારને ઓળખું છું. તેને ન્યાત બહાર મુક્યો ત્યાં લગી તે અમારી જમાતમાં હતો. ખોળઓને ઉશ્કેરે એવા સંભવનાં કાગળીયાં તહોમતદારે વહેંચ્યાં તેથી મેં જુલાઈ ૧૯૧૬ માં પોલિસ કમિશનરને અરજી કરી નિશાનપાડા રોડપર મુકેલું બી/ પાટિઉં મેં જોયું હતું. તા. ૯ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭ તે તહોમતદારની બારી આગળ મુકેલું હતું. એક દારડા વડે તે લટકાવેલ હતું. મેં પાટિઉં જોયું ત્યારે હું એકલો હતો. મારી ત્રાગણીઓ ધણીજ ઉશ્કેરાઈ ગઈ તે વખતે મેં કંઈજ કહ્યું નહિ. ૧૬ મી કે ૧૭ મી એપ્રિલ સુધી તો મેં દરરોજ તે પાટિઉં જોયું. ઍકસ/-ખતાબું. મેં પાટિઉં જોયું તે પછી મેં તે પર સહી કરી હતી. તે ૧૮ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭ ની છે. ઍકસ/-ને જ/-

હતો, રસ્તાપર મેં એક મોટું ટોળું જોયું. તેઓ ઉશ્કેરાય-
લા હતા. અને તહોમતદારની વિશ્વ બોલતા હતા. બેન્ડ
વાગતું હતું તે વખતે વગાડનારાઓ વચ્ચે ઓટાપર તહોમ-
તદાર નાચતો હતો. રૉસબરી રંગના પ્રવાહી પદાર્થથી ભરેલું
એક ખાલું તહોમતદારના હાથમાં હતું. તે નીચે હતો તે
વખતે તહોમતદારને કંઈ પણ બોલતાં મેં સાંભળ્યો નહતો.
તેના ઉપર જવા પછી થોડી વારે મેં તહોમતદારને તેની
ખારીએ ઉભેલો જોયો. તહોમતદારના હાથમાં ગલાસ હતો
અને તે બોલતો કે હું ઇસ્માયલી બોજબોના આગેવાનોનું
લોહી પીઉં છું; તેમનું લોહી પીવાથી તેઓ સીધા થશે. આ
પ્રમાણે તેણે સાધારણ તાણીને સ્વરે કહ્યું. મેં આ રસ્તાપર
સાંભળ્યું હું ટોળાથી થોડે છેટે હતો અને તહોમતદારથી
ઘણે દૂર હતો. ટોળું ઘણું ઉશ્કેરાઈ ગયું અને તહોમતદારને
ગાળો દેવા લાગ્યું. રૉસબરી રંગની પ્રવાહી ચીજ તહોમત-
દારે પીધી. હું લોકોને શાંત પાડતો હતો અને હુમિય રવજ
અને રાજન મહેરઅલી પણ તેજ કરતા હતા. તેમને શાંત
પાડવામાં હું ફતેહમંદ થયો અને ટોળું ધીમે ધીમે વીખ-
રાઈ ગયું. સાંજના ૩-૩૦ તા. ૪-૭-૧૭.

(સહી) ફ્રેન્ક આલીવેરા.

મી. બેર્રીસ્ટા તરફથી હુમિય લધાની ઉલટ તપાસ:

નિશાનપાડાથી દરગાહમોહલ્લા પાંચ મીનીટનો રસ્તો છે.
મારી પેઢી કાથા બજારમાં છે. મારે ઘેરથી મારા ધંધાની
જગે જતાં મારે તહોમતદારના ઘરની પાસેથી અને નિશાન

પાડા મધ્યે જવું પડે છે. રવિવાર સહિત મારે કામપદ સવારના આઠથી નવની વચ્ચે જવું પડે છે. હું અતવારી પંજીભાઈ છું. હું આ ભામનો કામડીઓ છું. તહોમતદાર સંબંધી મેં ઇસ્માઇલી કૌન્સિલને ફરિઆદ કરી છે. મેં ફરીઆદ કરી છેકે તહોમતદાર દર વર્ષે તેના ન્યાતખહારના દિવસની ખુશાલી જાહેર કરે છે. જ્યારે તહોમતદારે તેને પહેલા વાર્ષિક દિવસની ખુશાલી જાહેર કરી ત્યારે મેં પ્રથમ ફરીઆદ કરી હતી. આ ચાર વર્ષ પર હતું. મેં ફરીઆદ ફરીથી કરી અને મુકી દીધું. મેં તે વખતે તહોમતદારને ગાળ દીધી ન હતી તેમજ તેને કાંઈ કહ્યું પણ ન હતું. કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉપરથી પાણી રેડતી અને તહોમતદારને ગાળો દેતી. રસ્તા પર ટોળામાંના કોઈએ તહોમતદારને ગાળો દીધી હોય તો મને તે ખબર નથી. પાણી પાટિઆ ઉપર રેડાતું હતું. તે વખતે તહોમતદાર તેની બારી આગળ હતો. અને બે નાનાં પાટિઆં મુકવામાં રોકાયેલા હતા. પાટિઆ પર જે હતું તે બીજા અને ત્રીજા માળે રહેતી સ્ત્રીઓ વાંચી શકતી નહતી. તે સ્ત્રીઓ વાંચી કે લખી શકતી હોય તો તેની મને ખબર નથી. આ સ્ત્રીઓ હજી ત્યાંજ રહે છે. મને તેમના કે તેમના ધણીનાં નામની ખબર નથી.

૯ મી અને ૧૫ મી ઉપરાંત દરરોજ અને દિવસમાં ત્રણવાર હું ટોળું જોતો. લોકો પાટિઉં વાંચતા, ઉસ્કેરાતા અને ચાલ્યા જતા. મને અંગ્રેજી આવડતું નથી. મેં જ/અરજ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ પર એક ટાઇપીસ્ટ પાસે લખાવી હતી.

મેં અને કાનજી મોતી લવજીઆણીએ તેને સહીઓ માટે
 ફેરવી. અમે દુકાનોમાં અને જમાતખાનામાં સહી લીધી
 હતી. સહી કરનારામાંના ફક્ત પચીસ કે ત્રીસજ અતવારી
 પંજીભાઈ છે. જુદી જુદી ટોળાઓ જ/માં છે. હું પહેલાં
 નોકર હતો. મેં મારો ધંધો દસેક માસપર સર કર્યો અને
 હજુ સુધી કાંઈ આવક વેરો આપ્યો નથી. મુંબઈમાં મારે
 કાંઈ સ્થાવર મીલકત નથી. છેલ્લામાં છેલ્લો હું અલી યાગ-
 લાની કંપનીમાં નોકર હતો. મારો પગાર રૂ. ૫૦) હતો
 અને હું મારો ખાનગી કેટલોક ધંધો કરતો. તા. ૧૫ મી
 એપ્રિલે હું ત્યાં તોફાન કરવાના ધરાદાથી ગયો હતો તે વાત
 ખોટી છે. હું માણસની ટોળી લઈને ગયો નહતો. તે રસ્તે
 હું દરરોજની માફકજ જઈ છું. ૧૫ મી એપ્રિલ ખી/૧
 પાટિઉં મેં ફાડ્યું નથી. કોઈને ફાડતાં મેં જોયો નથી. ૧૫
 મી એપ્રિલે મેં પાટિઆને ફાટેલી દશામાં જોયું. તે દિવસે
 તો મેં તહોમતદારને ગળો દીધી ન હતી. તહોમતદારને
 મારી નાખવાની ધમકી મેં આપી નહતી પણ ટોળામાંના
 કોઈકે તેમ કહ્યું હતું. (છેલ્લો ભાગ સાક્ષીઓએ રાજીથી
 કર્યો) હું માણસતો ઓળખી શકું નહિ પણ તહોમતદારને
 મારી નાખવાની ધમકી આપતો અવાજ મેં ટોળામાંથી
 સાંભળ્યો હતો. પાંચ સાત માણસોના અવાજ મેં સાથે
 સાંભળ્યા. તેઓએ તહોમતદારને કહ્યું “ અમે તારું લોહી
 પીએ છે કે તું અમારું પીએ છે તે અમે જોઈ લઈશું. ”
 તહોમતદારે કોઈને મારી નાખવાની ધમકી ન આપતાં
 ‘ શરમ ’ કહ્યું. પોતે ખોળ કાંસિલના આજેવાનો અને

મેમ્બરોનું મોટી પ્રીએ છે અને તે રીતે ચોતે તેમને સીધા કરશે એવું કહીને તહોમતદારે જ્યારે રાસખરી રંગનો પ્રવાહી પદાર્થ પીધો ત્યારે આમ થયું. કૌંસિલના મેમ્બરો અને આગેવાનો એકજ છે. બીજા, ત્રીજા અને ચોથા વાર્ષિક દિવસની ખુશાલી માટે ફરિઆદ કરેલ છે તે પ્રમાણે હમિય રવજી શુકરવારીઓ પંજીમાઈ છે. તહોમતદાર ન્યાત બહાર છે તેથી અમે કાંઈ ધ્યાન આપીશું નહિ એમ કૌંસિલે કહ્યું. કૌંસિલે કહ્યું કે અમારે કાંઈ પગલાં લેવાં નથી. બીજો પ્રસંગે કૌંસિલે કહ્યું કે અમે તે બાબત વિચાર કરીશું અને પગલાં ભરીશું છતાં તેમણે કાંઈ પગલાં ભર્યાં નહિ. ત્રીજા અને ચોથા પ્રસંગે પણ તેમણે તેવોજ જવાબ આપ્યો પણ કાંઈ પગલાં ભર્યાં નહિ. કૌંસિલે મને પોલિસને ફરિઆદ કરવા કહ્યું ન હતું. ‘રહેમત-અલા’ છાપવા બાબત પોલિસને ફરિઆદ કરવા કૌંસિલે મને કહ્યું નહતું. જમાતમાંના કેટલાક ઉસ્કેરાયા હતા અને તેમને આધારે મેં પોલિસને ફરિઆદ કરી. મેં લેખી ફરિઆદ મોકલી. તેજપર આશરે ૧૦૧ માણસની સહીઓ હતી. તેજ નિશાની ૭/-છે.

‘રહેમત-અલા’ સંગ્રામી એક લેખી ફરિઆદ જુલાઈ ૧૯૧૬ માં પોલિસને કરવામાં આવી. તેમાં મારા સહિત પંદર કે વીસ માણસની સહીઓ હતી. જેઓએ આ અરજીમાં સહીઓ કીધી છે તેમાંના ઘણા ખરાઓએ ૭/-માં પણ સહીઓ કરેલ છે. જ્યારે મેં મારી ફરિઆદમાં કાગળીયાં કહ્યું ત્યારે મારો કહેવાનો હેતુ રહેમતઅલા હતો. તે પછી ‘રહેમત-અલા’ પ્રગટ થતું બંધ થયું. આગલાં

વર્ષમાં જ્યારે તહેમતદારે તેના વાર્ષિક દિવસની ખુશાલી બહાર કરી ત્યારે કાંઈ પાટિયાં મુઠાયાં નહતાં. ખુશાલી બંધ કરાવવા માટે જુલાઈ ૧૯૧૬માં મેં કમિશનરને અરજી લીધી. ખુશાલીથી મારી લાગણીઓ મજબૂત દુખાતી નથી. દર વર્ષે મારી લાગણીઓ દુખાતી.

૯ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭ના રોજ સવારે દસ વાગે મેં પાટિંગ જોયું તે વખતે હું એકલો હતો. મારી સાથે કાંઈ ન હતું. બી/-પાટિઆપરની લખાણની નકલ મેં ઉતારી લીધી. મેં નકલ કરી ત્યારે પંદર કે વીસ માણસ પાટિંગ વાંચતા હતા. અમારા મેજબરોની લાગણીઓ દુખાઈ હતી તેથી કમિશનરનું ધ્યાન ખેંચવા મેં તેમ કહ્યું. નકલ ઉતારવાને ઈરાદાપૂર્વક હું ત્યાં ગયો હતો. પાંચમી એપ્રિલે બંદગી પછી ખોળા જુમાલાઈ જીવરાજે મને કહ્યું કે તહેમતદાર તરફથી મને એક પોસ્ટકાર્ડ મળ્યો છે. તે પોસ્ટકાર્ડમાં તહેમતદારે લખ્યું હતું કે તમે આ કાગળ વાંચજો અને તે બીજાઓને પણ વંચાવશો. મેં પોસ્ટકાર્ડ વાંચ્યો. તે પોસ્ટકાર્ડ હું રજુ કરું છું. નં. ૪૬/-

નં. ૪૬/-નો ઉતારો.

મુંબઈ તા. ૩-૪-૧૭.

બાઈઓને વંચાવજો.

ગરિબ ખોળાઓને આપખુદીથી ધરમને ખડાને લુટનાર લુઠારા બાહોશ હુશીઆર અને કેળવાએલા ઈસ્માઈલી અમલદારો તમારા આપખુદીના હુકમને ખુદાની રહેમથી

ચાણુ માસની તારીખ ૧૫ મીએ ચાર વરસ વાજતે માજતે
ખુશાલી સથે પુરા થાય છે. તે ચાર વરસમાં ગરિખ ખોળ
એને આપખુદીથી લુટનાર ઈસ્માઇલી અમલદારો જેવા
કે વારસ હખિખભાઈ પુનાનો વારસ ડાહ્યાભાઈ વેલજી મોટો
કામડીઓ જાફરભાઈ પ્રધાન આનેતિનું વાએજ કરનાર
મીશનરી એ ચારે દાણુવની એછી વધતી સત્તા આપણા
હાજરખમામે ખેંચી લેવરાવી મુશીદે ફરમાવ્યું છે કે નવે
અવતારે નવ દાણુવ છેદા તે પ્રમાણે ગરિખોને હેરાન કરનાર
ઉપરના ઈસ્માઇલી અમલદારો ચાર દાણુવની સત્તા ચાર
વરસમાં ખેંચાણી અને પાંચમે ઈસ્માઇલી કૌસિલ તેરીવારી
હાજરખમામ જાઉં બલિહારી સેતાને ખુદાનું ફરમાન માન્યું
નહિ તેથી લાનત ઉતરી અને તમેએ હાજરખમામના કાય-
દાનો ભંગ કરી ગરિખોનો હક્ક લુટ્યો.

આની નકલ મેમ્બરો, ખોળ વેપારીઓ તે ઉપરાંત
દરેક ગામ મોકલી છે.

લી૦ રહેમતુલા ઈસ્માઇલ ત્રીજેરીવાળાના યાચલી
મદદ વાંચજો.

લી. ર. ઈ. ત્રી. દ. પોતે. (સહી).

(આગળ જુઝાની ચાણુ)

મેં પહેલ વહેલું પાટિઉં ૯ મી એપ્રિલે સવારના નવ
અને દસ વાગે જોયું હતું. જાણી જોઈને નકલ ઉતારી લેવા
હું ગયો હતો. મેં તે જોયું તે પહેલાં પાટિઆ સંબંધી
કોઈએ મને કહ્યું ન હતું. સવારે નવ વાગે હું મારી પેઢીએ

જવાને રસ્તે જતો હતો તે વખતે એ કે ત્રણ અક્ષાસરીઓ સહીત ચાર કે પાંચ બોળ પાટિઉં વાંચતા હતાં. તે વખતે હું વાંચવા થોભ્યો નહિ. દસ વાગે સવારે પંદર વીસજણા અંદર અંદર વાતો કરતા હતા અને ઉશ્કેરાયલા જણાતા હતા. મારા જાણવા પ્રમાણે મેં નક્ક કરી પછીથી તે લોકો પાછળ રહ્યા. રાજનું મહેરઅલી અતવારી પાંજીભાઈ છે. ૧૫ મી એપ્રિલે મેં ૨૦૦ કે ૨૫૦ માણસોનું ટોળું જોયું. જ્યારે હું ત્યાં ગયો ત્યારે ઍન્ડ વાગતું હતું. ઍન્ડ મોહોરમનું વાગતું હતું. તે સ્વર શોકપુર હતો અને ઉશ્કેરે તેવો હતો. મેં કેટલા રાગ સાંભળ્યા તે હું કહી શકતો નથી. જ્યારે હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે મેં જોયું કે છોકરાઓ નાચતા હતા અને તહોમતદાર તેમની વચ્ચે નાચતો હતો તેણે તે પ્રમાણે પંદર કે ત્રીસ મીનિટ સુધી કર્યું. જે છોકરાઓ પાંચ કે છ વર્ષના હતા તેઓ ઍન્ડ વાગ્યું ત્યાં લગી નાચતા હતા. છોકરાઓને 'હુરા, હુરા' કરતાં મેં સાંભળ્યા ન હતા. માણસો પણ 'શરમ, શરમ' બોલતા હતા. તેઓ 'હુરા' બોલતા નહિ. ટોળામાંના કેટલાક તહોમતદારને ગાળો દેતા. જ્યારે તે નાચતો હતો ત્યારે ટોળું ન્હાનું હતું અને તેમાંના થોડાક તહોમતદારને ગાળો દેતા હતા પણ જ્યારે તહોમતદાર ગ્લાસમાંથી પીતો હતો ત્યારે ટોળું વધારે મોટું હતું 'નાચીને અને ઍન્ડ વગડાવીને લોકોની લાગણીઓ ઉશ્કેરતાં તને શરમ નથી લાગતી?' એમ ટોળાએ કહ્યું. કાંઈ આનંદનો રાગ વાગતાં મેં સાંભળ્યો નહિ. તહોમતદારના હાથમાં નાચતી વખતે ગલાસ હતો. તેમાં કાંઈક રાસગરી રંગનું હતું.

નાચતાં તહોમતદાર ગલાસમાંથી પીતો હતો. પણ તેણે તે
 ખાલી ન કર્યું. ટોળું વધતું ગયું તેથી તહોમતદાર, ઉપર
 મથો અને ઍન્ડ વાગ્યા કર્યું, તે પછી તરતજ તહોમતદાર
 બારી આગળ આવ્યો. બારી આગળ તહોમતદાર ગલાસ-
 માંથી પીતો હતો, અને તેણે તે ખાલી કરી. તે પછી
 થોડીવાર તેણે હાથમાં ગલાસ પકડી રાખ્યો. મેં ઇસ્માઈલ
 ઈબ્રાહીમને તે રસ્તે થઈને જતાં જોયો હતો. મેં ઇસ્માઈલ
 ઈબ્રાહીમને ઉપર તેના બંગલામાં જોયો હતો. બંગલામાંથી
 ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ તહોમતદારને ગલાસમાંથી પીતાં જોઈ
 શકતો નહિ. રસ્તાપરથી ટોળા પાસે થઈને જતાં તે જોઈ
 શકતો. ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ જ્યારે ગયો ત્યારે તહોમતદારે
 હું આગેવાનોનું લોહી પીઉં છું એમ કહ્યું હોય તો તે હું
 કહી શકતો નથી. ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ ગયો ત્યારે તહોમત-
 દારે ગલાસ પુરો કરી. ઍન્ડના ગયા પછી સુમારે ત્રણ
 ચાર કલાકે હું એક વાગે બપોરે આવ્યો ગયો. તહોમતદાર
 એક કલાક સુધી રમ્યો. મને વાદ છે તે પ્રમાણે તો ઍન્ડ
 વાગ્યા પછી થોડીજ વારે ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ પસાર થયો.
 ઍન્ડના ગયા પછી તહોમતદાર ગલાસમાંથી પીતો નહોતો.
 હું અમલદારનું લોહી પીઉં છું એવું કહેતાં મેં તહોમતદાર-
 ને સાંભળ્યો હતો. જ્યારે ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ જતો હતો
 ત્યારે તહોમતદારને આ પ્રમાણે કહેતાં મેં સાંભળ્યો ન હતો.
 આ શબ્દો તહોમતદારે બેવાર કહેલા હોવા જોઈએ. ઍન્ડથી
 અને નાચથી ટોળું, બહુજ ઉશ્કેરાઈ ગયું. તહોમતદાર
 ‘થુ થુ’ કરતો. ટોળું પણ તેમ કરતું હતું. આથી ટોળું
 ઉશ્કેરાયું નહિ હતું.

ફરી તપાસ

લોકો કહેતા કે તે નાચીને અને ઝેન્ડ વગડાવીને લોકોને ઉશ્કેરે છે.

કોર્ટને:

પાર્ટિઉ વાંચવાથી આગલે દિવસે લોકો ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા. જ્યાં સુધી પાર્ટિઉ મુકવામાં આવ્યું ત્યાં સુધી તેને જોઈને અને વાંચીને લોકો ઉશ્કેરાતા સાંજના ૩-૩૦ તા. ૬-૭-૧૭ (સહી) ઍફ. ઓ.

સોલીસિટર મી. પેન. (Parne)

તહોમતદાર તરફથી.... ... મી. કાનુગા (Kanuga)

રાજનભાઈ મહેરઅલીની જુખાની: કમિશન એજન્ટ અને વેપારી.

હું ખોળા ઇસ્માઇલી જમાતનો મેમ્બર છું. હું ખડક પર દોસ્ત મહમદ પીરમહમદના ઘરમાં રહું છું. તહોમતદાર જ્યાં રહે છે તેજ એ ઘર છે. તહોમતદારને અમારી જમાત બહાર કરેલો છે. જુલાઈ ૧૯૧૬ માં મેં પોલિસ કમિશનરને અરજી મોકલી ત્યાં સુધી તહોમતદાર ‘ રહેમત-અલા ’ નામે એક પત્ર કાઢતો. તે પછી તહોમતદારે તે પત્ર બંધ કરીધું. તે પછી મને તહોમતદારનું એક પોસ્ટકાર્ડ મળ્યું જે વાંચીને હું ગુસ્સે થયો અને મેં તે ફાડી નાખ્યું. ને પોસ્ટકાર્ડમાં ખીના સી/-ને બરાબર મળતી હતી.

૬ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭ ના રોજ- તહોમતદારે તેના ધરની આગળ ખી/- પાટિઉં મુકાયું હતું. તે દિવસે બપોરે એ ત્રણ વાગતે મેં તે જોયું. તેજ ધરને ભોંય તળાએ આવેલી મારી પેઢીમાં રહીને મેં તે જોયું. રસ્તે ઉભા રહીને વાંચતા લોકાથી માફ ધ્યાન ખેંચાયું. પેઢીમાંથી હું તે જોઈ શકતો નહિ. તે કારણથી શું વાત હતી તે જોવા માટે હું રસ્તાપર ગયો. એ પાંચ, દસ કે પંદર માણસની નાની ટોળાઓ પાટિઉં વાંચીને ચાલી જતાં હું જોતો. તે લોકો અમડતા કે પાટિઉં મુકાયું તે અયોગ્ય છે અને તે પરનું લખાણ ગેરવાજખી છે. મેં પાટિઉં વાંચ્યું અને ધણો તપી ગયો. પાટિઆપર, વાપરેલા કૌંસિલ માટેના શબ્દોથી મારી લાગણીઓ દુખાઈ. જેમણે પણ પાટિઉં વાંચ્યું હતું તેવા કેટલાકોને મેં ઉભા રહેવા કહ્યું. અને કહ્યું કે આપણે પોલિસને ફરીઆદ કરીએ. મેં જ/- અરજીપર સહી કીધી.

૧૫ મી એપ્રિલે સવારના આઠ કે સાડા આઠના સુમારે હું મારા ધરમાંથી નીચે ઉતર્યો. રસ્તાપર મેં એક ટોળું જોયું. ધરના ઓટાપર બેઠા હતા. બેઠા વાગતું હતું. રૉસબરી જેવું દેખાતું હાથમાં રાખેલા પ્યાલામાંનું કાંઈક પીતો તહોમતદાર ત્યાં હતો. તે કહેતો કે હું કૌંસિલનું લોહી પીઉં છું. કૌંસિલ વાજવી ઈનસાફ કરતી નથી અને હું તેને સીધી કરીશ. મારી લાગણીઓ દુખાઈ અને મને લાગ્યું કે જે થાય છે તે ઠીક નથી થતું. ટોળામાંના લોકો પણ ઉસ્કેરાઈ ગયા હતા. તેઓ કહેતા કે જો તહોમતદાર ઓટાપરથી નીચે ઉતરે તો તેને મારી નાખીએ. અડધાએક કલાક

પછી મોડેથી તહોમતદાર ઉપર પોતાને મુકામે ગયો. તે પછી પછી મેં લોકોને તહોમતદાર સામે યુક્તતાં અને તેને ઉપર બારીમાંથી તેમની સામે યુક્તતાં જોયા. મેં ટોળાને તોફાન ન કરવા કહ્યું અને કહ્યું કે આપણે પોલિસ કમિશનરને ફરિયાદ કરીશું.

મી. કાનુગા તરફથી ઉલટ તપાસ:

હું અતવારી પંજબાર્ઠ છું. હમિય લધા અતવારી પંજબાર્ઠનો કામડીઓ છે. હાલ મારે કાંઈ હોદ્દો નથી. પાંચ કે છ વર્ષપર હું એક અમલદાર હતો. હું હમિયલાર્ઠ લધાનો મિત્ર નથી. આઠ કે દસ વરસથી હું તેને ઓળખું છું.

જુલાઈ ૧૯૧૬ ની અરજી હમિય લધા મારી પાસે સહી માટે લાવ્યો હતો. મેં તે પર સહી કીધી તે પહેલાં તેના પર પચીસ કે ત્રીસ સહીઓ તો ક્યારનીએ હતી. સહી કરનારા બધા આતવારી પંજબાર્ઠ વર્ગના ન હતા. હું તેને જોઈ નહિ ત્યાં સુધી તો તે પર કેટલા આતવારી પંજબાર્ઠો સહી કીધી હતી તે હું કહી શકું નહિ; ‘રહેમત-અલા’ માં પ્રગટ થતા કેટલાક લખાણ સામે તે અરજી હતી અને તે પ્રગટ થતું બંધ થતું જોઈએ. એવી પોલિસ કમિશનરને અમે અરજ કરી હતી. અરજની બાબતમાં તું આગળ પડતો ભાગ શા માટે લે છે તે મેં હમિય લધાને પુછ્યું નહતું. હું હાલના ધરમાં દસેક વર્ષથી એટલે કે તહોમતદાર ત્યાં રહેવા આવ્યો તે પહેલાંનો રહું છું. પહેલાં તે જ્યાં રહેતો હતો તે મુસાબીદીંગની સામેના ધરમાં તહો-

મતદારે પહેલા વાર્ષિક દિવસની ખુશાલી જાહેર કરી હતી. તે ઘર દસ કે પંદર ઘર હોય છે. મેં પહેલી ખુશાલી જોઈ તે વખતે પણ મારી લાગણી દુખાઈ હતી. મેં કંઈ ફરિયાદ કરી ન હતી. તે વાત મેં મારા મીત્રોમાં ચર્ચા કરી. બીજી ખુશાલી વખતે હું મુંઝઈમાં નહોતો. ૧૯૧૬ ની ખુશાલી મેં જોઈ ન હતી. મને મળેલા કાડ સંબંધી મેં રહેમતુલા લાલજી દેવરાજને કહ્યું. તે અમલદાર નથી. તે માત્ર મારા જેવો એક મેન્જર છે. પાટિઆ તરફ મારું ધ્યાન બપોરના બે કે ત્રણને સુમારે ખેંચાયું હશે. પણ મને તારીખની ખબર નથી. તે ૯ મી કે ૧૦ મી એપ્રિલ હશે. અરજી મોકલાઈ તે પહેલાં પાટિઆ સંબંધે મારે અને હુબિબ લખાને કાંઈ પણ વાતચીત થઈ ન હતી. હું હુબિબ લખાને ૧૫ મી એપ્રિલે મળ્યો, પાટિઆની નકલ કરતાં મેં તેને જોયો ન હતો. જ્યારે મેં હુબિબ લખાને જોયો ત્યારે તે લોકાને શાંત પાડતો હતો અને તોફાન ન કરવાનું કહેતો હતો. તે વખતે હું ટોળાથી દૂર એક બાજુ પર હતો. તેજ વખતે હું પણ લોકાને શાંત પાડવા પ્રયત્ન કરતો હતો. આ વખતે મારે હુબિબભાઈ લખા સાથે કાંઈ વાત ચીત થઈ નહિ હતી આ વખતે તહોમતદાર પોતાનાજ મકાનમાં પહેલે માળે હતો. જ્યારે મેં હુબિબભાઈ લખાને ટોળામાં જોયો ત્યારે તહોમતદાર ઉપર હતો. કલાક સવા કલાક સુધી હું લોકાને શાંત પાડતો આમ તેમ ફરતો હતો. જ્યારે હું ગયો ત્યારે પણ હુબિબ લખા રસ્તા ઉપરજ હતો. હું ત્યાં પહોંચ્યો તે પહેલાં તે ત્યાં હતો. તે વખતે ઓઠાપર

અન્ડ વાગતું હતું અને રસ્તાપર ટોળું હતું. જ્યારે હું રસ્તા પર ગયો ત્યારે તહોમતદાર અન્ડવાળાઓની વચ્ચેમાં હતો. તહોમતદાર ઉપર ગયો પછી અન્ડ બંધ થયું. જ્યારે તહોમતદારે કહ્યું કે હું કૌસિલનું લોહી પીઉં છું ત્યારે મેં તહોમતદારને કાંઈ કહ્યું નહિ. હાનિઅભાઈ લખાએ તહોમતદારને ગાળો દીધી તે સત્ય નથી. તેણે તહોમતદારને ધમકી આપ્યાની મને ખબર નથી.

૧૫ મી એપ્રિલે પાટિઉં મારા જોવામાં આવ્યું નહતું તે સાંજે અન્ડ વાગ્યું ન હતું. તે પછી કાંઈ પણ દિવસ સાંજે અન્ડ વાગ્યું ન હતું. સહી મારે છ/-મારી પાસે હાનિઅભાઈ લખા અને કાનજી મોતી લવજીઆણી લાવ્યા હતા. મને અંગ્રેજી આવડતું નથી, છ/-માંની જીના મને કાનજી મોતીએ સમજાવી હતી. તે મારી પેટીપર મારી પાસે લાવવવામાં આવી હતી મેં અરજીપર ૧૫ મી એપ્રિલ પહેલાં સહી કરી હતી. છ/-માં મેં સહી કરી ત્યારે પાટીઆ સંબંધી લખાણ હતું એમ મને કાનજી મોતીએ કહ્યું હતું. હવે હું કહું છું કે છ/-માં સહી કીધા પછી મેં પાટિઉં જોયું. હવે હું કહું છું કે મેં પાટિઉં સાંજના પાંચ વાગે જોયું હતું.

કોર્ટનો અભિપ્રાય.

(આ સાક્ષી વિશ્વાસ મારે તદ્દન ના લાયક હોય એવો મને ભાસ થાય છે.) તા. ૧૧-૭-૧૭
(સહી) ફ્રેન્ક ઓલીવેરા

હામિય રવજની જુઝાની;

હું બાપારી અને કમિશન એજન્ટ છું. હું તહોમતદારને જાણખું છું અને તે જ્યાં રહે છે તેજ ઘરમાં હું રહું છું. તેને ન્યાત બહાર મોકલો છે. ૭/-ખતાબયું. મેં આ પર સહી કીધી છે. મેં બી/૧ પાટિઉં જોયું હતું. મેં પાટિઉં પ્રથમ ૬ મી એપ્રિલે જોયું હતું. મેં પાટિઉં પહેલાં જોયું હતું. મેં ૭/-પર સહી કીધી હતી. તેને મુકાતાં મેં જોયું હતું. તહોમતદાર અને તેના ઘરનાં કેટલાંક માણસોએ તે મુકયું હતું. મેં પાટિઉં વાંચ્યું અને મારી લાગણીઓ ઘણીજ ઉસ્કેરાઈ ગઈ. બીજા લોકો પણ ઉસ્કેરાઈ ગયા હતા અને કહેતા હતા કે તહોમતદાર ઘણી અયોગ્ય રીતે વર્તે છે. ૧૫ મી એપ્રિલ આઠ કે સવા આડે હું નીચે આવ્યો અને ઘર આગળ રસ્તા ઉપર ઉભો. ઓટા ઉપર બેઠા વાગતું હતું. મેં તહોમતદારને જોયો. તે નાચતો હતો. તેની પાસે એક ગલાસ હતો અને તેમાંથી રોસબરી જેવું દેખાતું કાંઈક તે પીતો હતો. તે કહેતો હતો કે હું ઈસ્માઈલી કૌંસિલનું લોહી પીઉં છું. તે 'લુટારા' અને 'લુચ્યા' વગેરે ગુન્હાકારક શબ્દો પણ વાપરતો હતો. રસ્તાપર ઘરની આગળ એક મોટું ટોળું હતું. પાટિઆને અને તહોમતદારની વર્તણૂકને પરિણામે લોકો ઉસ્કેરાઈ ગયા હતા. પરિણામે તહોમતદારને ઉપર નાસી જવું પડ્યું. તહોમતદાર આરી આગળ ઉભો. ત્યાં પણ તેણે ઓટાપર રહીને જે કહ્યું હતું તેજ કહ્યું. ટોળામાંના લોકોએ તહોમતદારને નીચે ઉતરવા કહ્યું અને કહ્યું કે તું અમારું લોહી પીએ છે કે અમે તારું લોહી

પીએ છીએ તે અમે જોઈશું. ત્યાં હું સુમારે એક કલાક ઉભો રહ્યા.

મને તહોમતદાર તરફથી એક પોસ્ટ કાર્ડ મળ્યો હતો તે મેં ફાડી નાખ્યો હતો. લખાણ બી/૧ ની નકલજ હતી.

મી. કાનુગા તરફથી ઉલટ તપાસ:

હનિય લધાને હું ઓળખું છું. હું તેને ઘણા વખતથી એટલે પાંચ કે છ વરસથી ઓળખું છું. પોલિસ કમિશનરને અરજી મોકલવા સંબંધી હનિયભાઈ લધા સાથે મારે વાતચીત થઈ હતી. મેં પાટિઉં જોયું તેજ દિવસે એ થયું હતું. આ મારી પેઢીમાં થયું હતું. જ્યારે પાટિઉં મુકાયું ત્યારે અમે ત્યાં ઉભા હતા. સાંજે એટલે ૯ મી એપ્રિલે હનિયભાઈ લધા મારી પાસે આવ્યો. અરજી મોકલવા અમે ઠરાવ કર્યો. અમે અરજીનું ખોખું નક્કી કરવા વાતા ઘાટ કરી. બીજા પણ એ ત્રણ માણસો હાજર હતા કાનજી મોતી લવજીઆણી હાજર હતો. રસ્તાપરના પાટિઆ સંબંધે સવારમાં નવ કે દસ વાગતાં સુમારે મારે હનિય લધા સાથે વાતચીત થઈ. ત્યાં આશરે વીસ પચીસ માણસ હાજર હતાં. જ/-માં બીજા જેમણે સહીઓ કરી છે તેઓ ૯ મી એપ્રિલે સવારે ત્યાં હાજર હતા. અને વાતચીત થઈ છે. કરાર પ્રમાણે સાંજે હનિય લધા આવ્યો. હનિયભાઈ લધા નકલ કરતો હતો તે વારે હું હાજર ન હતો. મને અંગ્રેજીમાં સમજણ પડતી નથી. મારી જોડેજ જેતી

દુકાન છે તે હુસેન મહેરબાની મારફત મને જ મળી
જ લઈને હળિયજાઃઃ લધા મારી કને આવ્યો. તે વખતે
તે એકલો હતો. જી/ઉપરાંત પોલિસ કમીશનરને કરેલ
એકપણ અરજી પર મેં સહી કરી નથી. હું ઇસ્માઈલી
ખોજે છું. તેના ન્યાત બહારના વરસ દહાડાની ખુશાલી
તહોમતદાર બહોર કરે છે, મને આ ખચર મળી છે.
તહોમતદારના કૌસિલની સત્તા તોડવાથી હું ગુસ્સો થાઉં
છું આ લાગણી હતી તો ખરીજ પણ પાટિઉં મુકાવાથી
સતેજ થઈ છે. તહોમતદારની વર્તણૂંકથી હું ગુસ્સે ભરાયો
છું કારણ કે તેણે કૌસિલની સત્તા સામે બળવાના કૃત્યો
કરી બતાવ્યાં છે. મેં પાટિઉં લગભગ પાંચ કે સાત
દહાડા લગી જોયું: શાંતિનો કાંઈ ભંગ થયો નહિ પણ
લોકો ઉશ્કેરાયલા હતા.

સાંજે ૧-૩૦ તા. ૧૧-૭-૧૭ (સા. ૧) ફ્રેન્ક ઓલીવેરા.

હળિય રવજીની વધુ ઉલટ તપાસ:

૧૫ મી એપ્રિલે સવારે આઠ વાગે મુમારે મેં બેંડ
વાગતાં સાંભળ્યું હતું. નિયમ પ્રમાણે સવા આઠથી
સાડા આઠની વચ્ચે હું નીચે આવ્યો. તે વખતે મેં
હળિય લધાને રસ્તા પર જોયો ન હતો. મેં તેને દસ
પંદર મીનિટ પછી જોયો. સાથે કોઈ મિત્રને તે લાવ્યો
હોય તો મને તે ખચર નથી. મેં તેને ઉભેલો જોયો.
તારમહમદ નામના કોઈ માણસને હું ઓળખતો નથી.
હળિય લધા અને એકઠા થએલા બીજા માણસો વાતો

કરતા હતા. હજિય લધા મારા પહેલાનો ત્યાં હતો તેની મને ખબર નથી હજિય લધા જ્યારે લોકોને શાંત પાડતો હતો ત્યારે મેં તેને જોયો હતો. હજિય લધા લોકોને ઉશ્કેરતો ન હતો. કેટલાક લોકો ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા અને પોતાની લાગણીઓ જાહેર કરતા હતા. જી/અરજી સંબંધી તે વખતે મારે હજિય લધા સાથે કંઈ વાત થઈ ન હતી. જોઓ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા તે લોકોને શાંત પાડવા બાબત હજિય લધા સાથે મારે વાતચીત થઈ હતી. આ વખતે તહોમતદાર ઉપર તેની ખારી આગળ ઉભો હતો. જ્યારે તે નીચે હતો ત્યારે હજિય લધા તેના ટોળામાં હોય તેમ મને સાંભરતું નથી. એંડવાળાઓમાં મેં તેને ઓટાપર નાચતાં જોયો હતો. તેણે ઓટા ઉપર છોકરાંને જોયા હોય તેવું મને સાંભરતું નથી. રસ્તા ઉપર છોકરાં હતાં પણ તેઓ તેમનાજ ટોળામાં હતાં અને પોતાની મેજે એક ‘હુરા,’ પોકારતા જ્યારે અમે પ્રથમ ‘હુટારા અને હુચ્યા’ શબ્દો વાપર્યા ત્યારે તહોમતદાર નીચે હતો. ઉપર તેની ખારીમાં રહીને કેટલાક શબ્દો કહ્યા. જ્યારે તે ખારી આગળ હતો ત્યારે હજિય લધાએ તહોમતદારને ગાળ દીધી ન હતી, નવમી એપ્રિલ પછી સુમારે ત્રણ ચાર દિવસે બી/પાટિઉં મેં ફાટેલું જોયું. ૧૫ મી એપ્રિલે બી/ફાટેલું હતું; જોકે હાલ છે તેટલું તો નહિજ હતું. તે દિવસે જ લોકોએ તેનાપર પથરા ફેંક્યા હતા, તેમણે તોફાનથી પાટિઉં વધારે ફાડ્યું હતું. હજિય લધાની ઉશ્કેરણીથી પથરા ફેંક્યા ન હતા. મેં તહોમત-

દારને નીચે તથા ઉપર જોયો તે સધળો વખત તેના હાથમાં ગલાસ હતો. અને નીચે પા કલાક નાચતાં મેં તેને જોયો હતો.

૧૫ મી પછી હું હથિયલ લધાને મળ્યો હતો. હથિયલ લધાએ મને પુરાવો આપવા કહ્યું તે સત્ય નથી. અમે સાથે કમીશનરની ઓફીસમાં ગયા હતા ૧૬ મી કે ૧૭ મી એપ્રિલે પાટિઉં લઈ લેવામાં આવ્યું. ૧૫ મી એપ્રિલે આખો દહાડો જુસ્સો હતો. ૧૬ મી તારિખે મેં ઉસ્કેરા-યલાં નાનાં ટોળાં જોયાં હતાં પણ તે ૧૫ મી એપ્રિલ જોટલું મોટું ટોળું ન હતું. ૧૫ મી એપ્રિલે સાંજે પણ એંડ હતું પણ તહોમતદાર ત્યાં ન હતો તેથી સવાર જોટલું ઝનુન ન હતું.

હું ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ ઉકાને ઓળખું છું. તે દોસ્તમામદની મિલકતની વ્યવસ્થા કરે છે. પુરાવો આપવાનું ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ ઉકાએ મને કહ્યું ન હતું. તે મારો મિત્ર નથી પણ અમે એક બીજાને સલામ કરીએ છીએ હું ૨૬^{મી} છું તેજ ધરમાં તહોમતદાર રહે તે મને પસંદ નથી.

ફરી તપાસ:

હું અતવારી નહિ પણ શુકરવારી પંજીભાઈ છું. તા. ૧૪-૧૧-૧૭.

(સહી) ફેન્ક ઓલીવેરા.

અશુભીયા છાદુભીયાં એચ. સી. ૧૨૬૬-સી. આઇ. ડી. ની જીખાની:

હું તહોમતદારને ઓળખું છું. તે ખડકપર નિશાન-પાડા રોડપર રહે છે. મળેલ સુચના પ્રમાણે હું ૧૨ મી એપ્રિલે તહોમતદારને ઘેર, ગયો હતો. મેં પાટિઉં ખી/૧ મુકેલું જોયું અને લોકોનાં ટોળાં રસ્તાપર ઉભેલાં જોયાં. લોકો પાટિઉં વાંચતા હતા અને તહોમતદારનું વર્તન અયોગ્ય છે એમ ચર્ચા અંદર અંદર કરતા હતા. તે લોકો તહોમતદારનું ભુંડું બોલતા અને તેમની લાગ-ણીઓ દુખાઈ હતી તે જણાવી આપતા હતા. મેમ્બરો સંજ્ઞા ધી એવી બાજતો લખવા માટે તહોમતદારને ફટકાવેલો જોઈએ એમ તેઓ કહેતા હતા. હું ૧૩ મી અને ૧૪ મી એપ્રિલે ફરીથી ગયો અને તેજ દેખાવો જોયા. ૧૪ મી એપ્રિલે મેં જોયું કે પાટિઉં સહેજ ફાટેલું હતું.

૧૫ મી એપ્રિલે સવારે સુમારે અગિઆર સાડા અગિઆર વાગે હું ફરીથી ગયો. મેં લોકોનાં ટોળાં જોયાં. ત્યાં કાંઈ ખેંડ વાગતું ન હતું. પાટિઉં ત્યાં હતું. મેં તહોમતદારને જોયો નહિ. ટોળાનો મિનજ ખરાબ હતો અને તે સવારે જે અન્યું હતું તે સંજ્ઞા વાતો કરતા હતા.

૧૮ મી એપ્રિલે હું અમદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટમાં તહોમતદારની દુકાને ગયો હતો. હું તહોમતદારને મીળ્યો. મેં તેને કહ્યું કે ખાનગહાદુર સાહેબ તમને બોલાવે છે.

હું તેને સીં આપું ડીં ઑંશીસમાં લઇ ગયો. અને તેને ખાનખહાદુર સાહેબ આગળ રજુ કર્યો. ખાનખહાદુર સાહેબની સાથની તેની વાતચીતને પરિણામે તે બી. ૧ અને બી. ૨ પાટિઆં લાવ્યો.

મીં કાનુગા તરફથી ઉલટ તપાસ:

૧૨ મી એપ્રિલે હું લગભગ સવારના અગિયાર સાડા અગિયાર વાગે ગયો હતો. આશરે પંદર વીસ જાણ કોઈ આવતા અને કોઈ જતા હતા. મુખ્ય ભાગ ખોળા હતા. ખોળાઓ તકરાર કરતા અને બીજાઓ ગમ્મત જોતા. તેમની વાતપરથી મેં પરખ્યું કે તેમની લાગણીઓ દુખાણી હતી. હું તેમની સાથે બોલ્યો નહિ. ઘણો ખરો હું ટોળામાં ભળી ગયો. કેટલીક વાર હું અલગ ઉભો રહેતો. ત્યાં હું અડધો કલાક રહ્યો હતો. લોકોનો મોટો ભાગ ગુજરાતી વાતો કરતા હતા. અને થોડાક ઉર્દૂ વાતો કરતા હતા. હું કચ્છી સમજતો નથી. તે ભાષા હું સમજતો નથી. જે ભાષામાં લોકો બોલતા તે ભાષા હું સમજી શકતો. હું તેને ગુજરાતી કહું છું. વાણીયાઓ ગુજરાતી બોલે છે. વાણીયા અને ખોળાઓની બોલીમાં સ્હેજ ફેર છે. હું ન સમજું તેવી ભાષામાં બોલતાં મેં ખોળાને સાંભળ્યા ન હતા. કચ્છી ભાષા કંઈ છે તે હું જાણતો નથી.

૧૩ મી એપ્રિલે હું સાંજના ચારેક વાગે ગયો હતો. મેં ત્યાં વધારે માણસની સંખ્યા નોંધ. ૧૨મીએ ખોળાઓ

પાટિઉં વાંચવા અને બાળએ બાળ શું કરે છે તે જોવા ઉભા હતા. હું કાઈની સાથે બોલ્યો નહિ. કાઈ મારી સાથે બોલ્યું નહિ. લોકોને બાળની ભાષામાં બોલતાં મેં સાંભળ્યા હું તેને ગુજરાતી કહું છું તે ભાષા હું બોલી શકતો નથી પણ સમજી શકું છું.

૧૪ મી એપ્રિલે હું બપોરે દોઢ વાગે ગયો હતો. મેં છોકરાની મોટી સંખ્યા જોઈ પણ મોટાનું ટોળું થયું ન હતું. છોકરાં 'હો, ' હો ' કરતાં. લોકો ઉભા રહેતા, વાંચતા અને ચર્ચતા અને ચાલ્યા જતા હતા.

૧૫ મી એપ્રિલે જ્યારે મેં પાટિઉં જોયું ત્યારે આગલે દિવસે મેં જોયું હતું તેજ પ્રમાણે તે ફાટેલું હતું. ૧૬ મી એપ્રિલે પાટિઉં મને વધારે ફાટેલું લાગ્યું. ૧૫ મી એપ્રિલે મેં ટોળામાં હજિય લધાને જોયો ન હતો. લોકોનાં મોં અને તેમની વાતપરથી મને જણાયું કે લોકો ગુસ્સે હતા. ૧૬ મી એપ્રિલે મેં પાટિઉં જોયું હતું. ટોળું ૧૫ મી એપ્રિલ કરતાં નાનું અને ૧૨ મી અને ૧૩ મી એપ્રિલે જેવડું હતું તેવડુંજ મેં જોયું હતું.

ફરી તપાસ નથી: મીં પેન કામ બંધ કરે છે:

તહોમતદાર લેખી સ્ટેટમેન્ટ (Statement) રજુ કરે છે.

સાંજના. ૩-૩૦ તા. ૧૪-૭-૧૯૧૭. (સહી) કેન્ડ એલીવેરા.

તહોમતદાર તરફથી રજુ થએલ સ્ટેટમેન્ટ યાને બચાવનામાનો ઉતારો.

સેકન્ડ પ્રેસીડન્સી મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં.....મજબાવ.

કેસ નં. ૫૭૭ એસ.....૧૯૧૭.

ઇન્સ્પેક્ટર ખાનખહાદુર મહમદ હુસેન.....ફરિયાદી

વિરુદ્ધ.

રહેમતુલ્લા ઇસ્માઈલ ત્રીજેરીવાળા.....તહોમતદાર.

હું નિશાનપાડા રોડપર મુંબઈનો શિયા ઇમામી ઇસ્માઈલી ખોળ રહેમતુલ્લા ઇસ્માઈલ ત્રીજેરીવાળા નીચે પ્રમાણે રજુ કરું છું :—

હું ત્રીજેરીઓ અને તાળાંનો વેપારી છું અને તેનો બહોળો વેપાર કરું છું. ૧૯૧૧ માં મને મારો ધંધો કાઠિઆવાડમાં વધારવા ઇચ્છા થઈ પણ જ્યારે મેં સંબંધિયું કે કાઠિઆવાડમાં ઇસ્માઈલી ખોળઓને જેઓ ન્યાતમાંથી નીકળી ગયા હોય તેમની સાથે ખોલવા દેવામાં આવતા નથી, ત્યારે મેં કાઠિઆવાડ જમાતને લખીને સમાચાર મંગાવ્યા હતા. મને અચંચા સાથે જાણ થયું કે જ્યારે હું મુંબઈ કૌન્સિલ પ.સેથી પાસ લાવું ત્યારે મુસાફરી માટે કાઠિઆવાડ કૌન્સિલ પાસ આપશે પણ મને ઇસ્નાસરીયાઓ

જોડે જોલવા દેવામાં આવશે નહિં આપખુદી અને દયાળુવાળી સત્તાને આધારે તેવી મુસીબત અને હુકમે તાબે થવા કરતાં હું કાઠિઆવાડ જતાં અટક્યો અને આ પ્રમાણે મારા ધંધામાં નુકસાન વેઠ્યું. જે નિશાની ૧૪ નો એક ભાગ છે તેવા લખાણ તરફ ધ્યાન ખેંચવા હું રજા લઉં છું.

૨ મુંબઈ જોળે શિયા ઈમામી ઇસ્માઈલી કૌન્સિલ સહિત જોળે ઇમામી ઇસ્માઈલી કોમની ધણીક જમાનોમાં વર્ષના વર્ષલગી મારી કોમના ગરીબો ધણુંક સહન કરતા આવ્યા છે જ્યારે દુખી લોકો તરફથી એવાં સંકટ મારી ધ્યાનપર લેખી લાવવામાં આવ્યાં ત્યારે સારા મનસુઆથી અને ગરીબને મદદ કરવાની ઇચ્છાથી મેં તેમના તરફથી રસ માન્યો તે મુંબઈ કૌન્સિલ પાસે લેખી અરજીથી દુખી માંટે દાદ મેળવવા માંડી. મને શોક થાય છે કે કૌન્સિલે મારા લખાણપર કાંઈજ ધ્યાન આપ્યું નહિ. કૌન્સિલનાં આપખુદી કામથી જ્યારે મારી કોમના ગરીબોને દુખ અને સંકટ પડવાનું ચાલુજ રહ્યું ત્યારે મેં તેમની વતી અરજીઓ કરવાનું ચાલુજ રાખ્યું પણ પરિણામ તેવુંજ આવ્યું. મારી કોમના ગરીબોનું કારણ મને ધણું પ્રિય હતું અને તેમનીવતી કરેલ મારી અનેક અરજીઓ કાંઈ જવાબ મુંબઈ કૌન્સિલ પાસેથી હું મેળવી શક્યો નહિ ત્યારે ૧૯૧૩ ના માર્ચમાં મેં ‘રહેમતઅલા’ નામનું એક પત્ર શરૂ કર્યું. આ પત્રનો મુખ્ય અને કુલ હેતુ એ હતો કે મારી કોમના ગરીબોના કારણને ટેકા આપવો. તે મહિ-

નામાં ખેવાર નીકળતું અને તેનો બહોળો ફેલાવો હતો. તે
 ગરિશ્મિત્ર અને અતી લોકપ્રિય હતું. મારી કામના ગરિ-
 ખોનાં પ્રગટ થતાં બધાં સંકટો માટે લેખી પુરાવા હતા
 અને જ્યાં સુધી 'રહેમત-અલા' શરૂ થયું ન હતું ત્યાં
 લગી ગરીબોનાં દુખ-જેવાં કૌંસિલનાં અપ-કૃત્યો ઘણું
 ખર્ચ જાણુમાં આવતાં નહિ. મણુ જ્યારે કૌંસિલની આપ-
 ખુદી સત્તાનો ગરિખો ઉપર ઘાત કરી તે અમલ થતો અને
 આ મજકુર પત્રમાં પ્રગટ થતું ત્યારે તે પ્રગટ થતું બંધ
 કરાવવા માટે કૌંસિલે બન્યો તેટલો યત્ન કર્યો. મને કૌંસિલ
 આગળ બોલાવવામાં આવ્યો અને ઘણીજ આપખુદી રીતે
 અને અસહ્ય રીતે તરતજ મને પત્ર બંધ કરવા હુકમ
 થયો. જો કે કૌંસિલ નિયમો પ્રમાણે કામ કરે છે એમ
 મનાય છે છતાં પણ મારી બાબતમાં તે બધું ફરી ગયું
 અને ન્યાય અને સત્યતાની રીતથી ઉલ્લૂં મારી તરફ ઘણું
 આપખુદી અને અસહ્ય વર્તન થયું. મને કાંઈ ખબર
 આપવામાં આવી નહિ અને મને માત્ર એમજ કહેવામાં
 કે જો હું મારું પત્ર બંધ ન કરું તો મને આવ્યું સમૂજો
 ન્યાત બહાર કરવામાં આવશે. મારા હૃદય પ્રમાણે હું
 મારું પત્ર બંધ કરી શક્યો નહિ તેથી મને ન્યાતબહાર
 કરવામાં આવ્યો અને મેં આગાખાન સાહેબને ઘણીક
 અરજીઓ કરી કે જેની નકલો મેં કૌંસિલના નિયમ
 પ્રમાણે મુબઈ કૌંસિલને મોકલી છે. એવી અરજો ઓગસ્ટ
 ૧૯૧૩ અને માર્ચ ૧૯૧૫ ની વચમાં સાત વાર કરી હતી
 પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. જ્યારે રજુ થાય ત્યારે તે અર-
 જીઓ પર ધ્યાન ખેંચવા હું રજા માગું છું. મારું પત્ર

માત્ર ગરિબોના કારણને ટેકા આપતું અને દબાણનાં કામ જાહેરમાં લાવવાં તે તેની પોલિસી હતી. કે જેથી વાતનો રસ્તો થાય. મારા પત્રમાં પ્રગટ થતાં દબાણનાં કામ મુંબઈ ખોળ કૌંસિલના મેમ્બરોને લુગુ પડતાં તેથી તેઓ બધા મારી વિરુદ્ધ છે અને છેવટ સુધી મારી પ્રત્યે તેમણે કટ્ટો ધિક્કાર અને દુશ્મનાવટ બતાવી છે. મારે જાહેર ફરજ અદા કરવાની હતી અને તે મેં વગર આંચકે કરી. ૧૯૧૬ ઑક્ટોબર ૧૩ મીએ મેં મારા સોલિસીટરને ફર- માણ્યું કે આગાખાન સાહેબને એક પત્ર લખો અને તેમાં મુંબઈ કૌંસિલ વિરુદ્ધની મારી બધી ફરિયાદો રજુ કરો તેમજ કૌંસિલે ગરિબોપર વાપરેલા જુલમના થોડાક દાખલા વર્ણવો. કૌંસિલના નિયમ પ્રમાણે આની એક નકલ ત્યાં મોકલાઈ ૧૯૧૬ ના નવેમ્બર ૪ થી એ મેં આગાખાન સાહેબને એક વધુ પત્ર લખ્યો અને તેમાં જણાવી આપ્યું કે મુંબઈ કૌંસિલ કેમના ધનવાનોને સારી રીતે રાખે છે એટલુંજ નહિ પણ તેમણે તો જમાતનો રિવાજ તોડ્યો છે અને રિવાજ ભંગમાં પોતે હાજરી આપી છે અને ગરિબોને તો આંખ કે કાન જોયા સિવાયજ દંડ્યા છે. આ પત્રો ખરેખર રજુ થયા છે.

૩ મારા પત્રમાં તોફાની લખાણ હતું તે હું ના કબુલ કરું છું સત્ય જોતાં તો માત્ર પત્ર માત્ર ગરિબના કારણને ટેકા આપતું અને કૌંસિલે ગરિબોપર વાપરેલ દબાણનાં કામ જાહેર કરતું અને મારા હકક પ્રમાણે તે પર કાયદેસર ટીકા કરતું. પણ કૌંસિલ અને તેના પ્રતિ-

નિધીએને ન કચવાથી, હું માનું છું કે કૌસિલના કહે-
વાથી, સાક્ષી દિનિય લધાએ મારું પેપર બંધ કરાવવા
પોલિસની મદદ માગી. મારી અને પોલિસ કમિશનર વચ્ચે
ચાલેલ પત્રવ્યવહાર આ સાથે એ નિશાનીમાં જોડેલ છે.
તેમાં જણાવેલ ધમકી પરથી મારા સોલીસિટરે મને સલાહ
આપી કે પોલીસ કમિશનરની સત્તા બહોળી છે માટે લડા-
ઈના વખતમાં તમારું પત્ર તમે બંધ કરો.

૪. ૧૯૧૩ ના એપ્રિલમાં હું ન્યાત બહાર ગયો ત્યારથી
તેના વરસ દહાડાની હું ખુશાલી જાહેર કરું છું કારણ કે
હું કહું છું કે મને તેમ કરવા સંપૂર્ણ સત્તા છે. તેવે
પ્રસંગે થોડાક કલાક બેન્ડ વગાડવું છું અને મારી કામના
ગરિબોને જમાડું છું.

૫. ૧૯૧૭ એપ્રિલ ૧૫ મીએ મેં મારા ન્યાત બહારની
ચોથી ખુશાલી જાહેર કરી હતી તેના પહેલાં તેજ નવ-
મીએ સવારમાં પહેલે માળે મારા ઘરની બારીએ મેં ખુશા-
લીના દિવસની જાહેર ખજર પાટિઆપર કપડામાં લખી
હતી. આ નિશાની બી/૧ હતું. બોર્ડ ૮ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭
સુધી રહ્યું પછી મેં તે ઉપાડી લીધું હતું. ૧૯૧૭ એપ્રિલ
૧૫ મીએ મારા કૌસિલ તરફના ગેરવાજબી ન્યાત બહારનો
વાર્ષિક દિવસ હતો. તેથી યોગ્ય સ્વર વગાડવાને મેં થોડાક
બેન્ડવાળાઓને રાખ્ય હતા. આ એ વાર થયું—એકવાર
સવારમાં અને એકવાર સાંજે હું બિલકુલ નાચ્યો તે તદ્દન
અસત્ય છે અને હાથમાં ગ્લાસ લઇને તેમજ વળી કાંઈ

પીવાનું પીધું કે મારે માટે વપરાયલા શબ્દો હળિય લધા અને ખીજ સાક્ષીઓએ કલા પ્રમાણે હું બોલ્યો તે તો તદ્દન અસંભવિતજ છે. મેં સદર પ્રસંગે ઘણા બપકાથી અને શોકથી ખુશાલી જાહેર કરી હું માનપુર્વક જણાવું છું કે મારા ન્યાત બહારના ચોથો વર્ષની ખુશાલી જાહેર કરવામાં હું મારા હક્ક પ્રમાણેજ વર્ત્યો છું અને એવી ખુશાલી પહેલાંનાં વર્ષ માફકજ થમ હતી અને અત્યાર સુધી થયું છે તે પ્રમાણેજ જો ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭ નો દેખાવ કરવા હળિય લધા અને તેની ટોળીઓ જે અયોગ્ય રીત વાપરી તે ન વાપરી હોત તો, આ પણ પસાર થાન. હળિય લધા લોકોને શાંત પાડતો તે અથવા તો હળિય-ભાઈ કે ખીજ કોઈની સમજણ સિવાય શાંતિનો ભંગ થવા પામત તે તદ્દન જુદું છે.

૬. ખી/૧ પાટિઉં મુકાયું હતું તે સત્રજો વખત કોઈ ખોળા કે ખીજ કોઈએ તે તરફ કાંઈ વાંધો દર્શાવ્યો નહતો તેમજ તેથી કોઈ ઉશ્કેરાઈ ગયું નહતું જે નોટિસ વાંચતાં તે ઘણા ખરા તો હસીને ચાલ્યા જતા જ્યારે રસ્તે જનારા લોકો ઝેન્ડ સાંભળવા ઉભા રહેતા તે ૧૫ મી સિવાય કદી કાંઈ ટોળું થયું નહતું, પણ તે દેખાવ તો હળિય લધા અને તેની ટોળીએ જાણી જોઈને ઉપજાવ્યો હતો. સત્ય ખીના એ છે કે હળિય લધા ધારતો કે પોલિસની મદદથી તેનું પત્ર બંધ પાડ્યામાં ફત્તેહમંદ હુંજ છું. કૌસિલ તરફથી ઉત્તેજન અને ઉશ્કેરણી થવાથી તે ખુશાલી બંધ કરાવવા માગતે કે જે ખુશાલી મારી તરફથી તો સંપૂર્ણ

કાયદેસર છે પણ જોને કાયદેસરે બંધ કરાવવાને તેઓ નામદ છે તેથી ખોળ કૌસિલ ખિજાય છે. તેમણે હખિય લધા મારફતે પોલિસની મદદ માગી તેણે અરજી ધડી કાઢી અને તેણે કબુલ કરીધું છે તે પ્રમાણે તેના હેતુથી અરજી પર સહીઓ લેવા તે દુકાને દુકાને ફર્યો હતો. પણ તેને અટકાવવા માટે પોલિસે કાંઈ પગલાં ભર્યા નહિ. મરૂરીથી ભરાઈને અને ઘણું ખર્ચે તો અમલદાર થવાની ઇચ્છાથી ખુશાલી બંધ કરવા માટે તે ૧૫ મી તારિખે પોતાની ટોળી લઈને આવ્યો હતો. પણ ઘણા લોકો એકલા થયેલા જોઈને તેણે પાટઆનું કપડું ચીરી નાખ્યું અને અસબ્ય અને જંગલી શબ્દો વાપરીને અને નુકસાન કરવાની ધમકી આપી. મેં પોલિસને બોલાવ્યો અને પોલિસ જોઈને હખિય લધા અને તેની ટોળી બન્યું તેટલીકિતાવળે દોડી ગયા. હું જણાવવા માગું છું કે ખુશાલી બંધ કરાવવા કે તેનાં વચ્ચે પડવા કે તેથી ઉશ્કેરાઈ જવા કેઈને પણ કાંઈજ લક્ક નથી અને હખિય લધાએ ક્યું તે પ્રમાણે કાંઈ કરે તો પોલિસે તેને અટકાવે જોઈએ. હું કહું છું કે નેટિસ-બોર્ડ પરથી કાંઈપણ ઉશ્કેરાયું કે શાંતિભંગનો પ્રસંગ કદી આવ્યો હોત તે તદ્દન અસત્ય છે અને હાલ જે સંતોષ ખતાવાય છે તે તો માત્ર ઢોંગ છે જો કે હું મારી ન્યાત-બહારની ખુશાલી જાહેર કરું છું અને બી/૧ તથા બી/૨ માં લખેલ લખાણ ચાર વર્ષથી 'રહેમતઅલ્લ' માં પ્રગટ કરું છું છતાં હજી કંઈ ભંગ કદી થયો નથી.

હું જણાવવા માગું છું કે મારું કાંઈ કામ કદી ગેરકાયદેસર છેજ નહિં અને કંઈજ સાંતિભંગ થયો નથી અને થવાનો પ્રસંગ પણ નથી મારી કામના ધણાક માણસો તો કૌંસિલને જાહેરમાં લાવવાનું પસંદ કરે છે પણ પુરાવો આપતાં બહીએછે કારણ કે કૌંસિલની ન્યાતબહાર કરવાની વિશાળ સત્તા ધણી આપ બુદ્ધિથી વપરાય છે.

(સહી) રહેમતુલા ઇસમાઈલ ત્રીજેરીવાળા.

અચાવ તરફના સાક્ષી.

મહમદ ઇસમાઈલની જુથાની.

હું તહોમતદારનો ભાઈ છું હું તહોમતદારની સાથે રહું છું ધંધામાં હું તહોમતદાર સાથે જોડાએલો છું હું ઈમામી ઇસ્માઈલી જમાતનો છું મને ખબર છે કે તહોમતદાર મારો ભાઈ જમાત બહાર છે. તેને ચાર વરસ ઉપર જમાત બહાર કર્યો છે. તેના જમાત બહાર મુક્યાને વરસ દહાડે તે વાજા વગડાવે છે. અને કામના ગરિબોને જમાડે છે લોકો વાંચી શકે એવા હેતુથી 'રહેમતઅલા' ની એક નકલ પણ તે પાટિઆ ઉપર મુકતો. 'રહેમત—અલા' પણ તે ગિલકુલ કિંમત સિવાય વહેંચતો.

હું ખી/૧ જોઉં છું ૯ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭ ના રોજ મેં આ પાટિઉં મુક્યું હતું લોકો એકઠા થતા પાટિઉં વાંચતા અને ચાલ્યા જતા. એકી વખતે પાંચ સાત માણસો

બેગા થતા જે પાટિઉં વાંચતા તે ઉશ્કેરાયલા દેખાતા નહતા. ૧૦ મી એપ્રિલે મેં કાંઈ વધારે જોયું નહિં ૧૧-૧૨ ૧૩ કે ૧૪ મી એપ્રિલે કાંઈ ખાસ બન્યું નહિ હતું.

૧૫ મી એપ્રિલે વરસ દહાડો હતો તે દિવસે હું ઘેરથી સવારમાં સાડા સાત કે પોણા આઠે નિકળ્યો હતો. જ્યારે હું નિકળ્યો ત્યારે ઝંડ વાગતું હતું. અને લોકો ઉભા રહીને જોતા હતા. ઝંડ સવારે મુંઝઈ ટાઈમ સાડા છ વાગે વાગવા માંડ્યું. હું સવારે મુંઝઈ ટાઈમ સાડા સાત કે પોણા આઠે નિકળ્યો હતો. સવારે સાડાસાત વાગે એક નાસ્તા પછી તરતજ નહાવા માટે તહોમતદાર નિકળ્યો નહાવાની ઓરડી પહેલે માળે છે હું નિકળ્યો ત્યાં સુધી તહોમતદાર નીચે ગયો હતો નહિ. ઝંડવાળાઓ ઓટા-પાસેજ રસ્તાપર હતા પાંચ, પચાસ માણસો જમા થયા હતા. તેઓ પાટીઓ વાંચીને ચાલ્યા ગયા. આ લોકો ઉશ્કેરાઈ ગયા નહતા.

હળિય લધા લોકોને ઉશ્કેરે છે એવું કાસમ અબુએ મને કહ્યું હતું. ખીમ્મઓએ પણ મને ખજાર આપી એટલે કે અલી હાજી અને ટ્યાગાઈએ મને કહ્યું કે હળિય લધા પથરા ફેંકતો હતો અને મોટું તોફાન ચાલતું હતું. તે ઉપરથી હું પાયધુની પોલિસ સ્ટેશન પર ગયો. મેં ઇન્સ્પેક્ટર પાવરને ફરિયાદ કરી. હું મારે દુકાને પાછો ગયો. તહોમતદાર બપોરે એક વાગતાં દુકાને આવ્યો. જ્યારે હું સવારે ઘેરથી નિકળ્યો ત્યારે ખી/૧ સારી સ્થિતિમાં હતું.

જાનના ચાર વાગે ઘેર પાછો આવ્યો. આ વખતે મેં પાટિઉં ફાટીલું જોયું. તે દિવસે સાંજે જેન્ડ વાગ્યું. કાંઈ લોકાન થયું નહિ. લોકો ઊભા રહી પાટિઉં વાંચીને જતા. આ લોકો ઉશ્કેરાયલા નહતા. પાટિઉં ૧૮ મી સુધી રહ્યું પછી કમિશનરે મંગાવ્યાથી લઈ લેવામાં આવ્યું ૧૫ થી ૧૮ મી એપ્રીલ સુધીમાં કાંઈપણ જાતનું ઝનૂન નહતું.

માહિમમાં હસનપીરની દરગાહમાં જવાને તથા હસનાબાદ માનતાએ જવાને માટે મેં મુખી કામડીઆ પાસે પરવાનો માગ્યો.

મારા બત્રિજના વહુના મરણ સમાચાર ફેલાવવા માટે સાદ ફેરવનારને મોકલવા માટે પણ મેં અરજ કરી હતી આ મને ખતાવવામાં આવે છે તે મારી મોકલેલી અરજ છે. નં. ૪૭

(આગળ જુળાની ચાલુ.)

મારી અરજનો મને કાંઈ જવાબ ન મળ્યો. પરિણામે મેં નં. ૩૯ અને નં. ૪૦ મારા સોલીસિટરો મારફત મોકલાવ્યા. આ બંનેમાં એકનો કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ.

મી. પેન તરફથી ઉલટ તપાસ.

લોકોએ એટલે કે મુસ્માઇલી ખોળાઓએ મને પાટીઉં મુકતા જોયો હતો. તે વખતે હબિબ લધા હાજર નહતો. હબિબ રવજી ત્યાં હાજર હતો કે નહિ તે મને યાદ નથી.

જ્યારે હું પાટિઉં મુકતો હતો ત્યારે દસ વીસ ખોળ મશ્માઈલીઓ મને જોતા હતા. આ કામ માટે કે મારા ભાઈની સાથે રહેવા માટે કે ધંધામાં તેનો ભાગ રાખવા માટે કૌંસિલે મારી નિરૂદ્ધ કાંઈ કામ ચલાવ્યું નથી. બી/-જેવું કાંઈ પાટિઉં પહેલાંના વર્ષોમાં, મુકાતું નહતું 'રહેમત-અલા' સહિત પાટિઉં ઓટાપર લિંતે મુકાતું. દસેક મહિના ઉપર 'રહેમત-અલા' બંધ થયું. પાટિઉં વાંચનાર કાંઈએ કરેલી કાંઈ ટીકા મેં સાંભળી નથી. પાટિઆ સંબંધી માંહોમાંહે વાત કરતાં મેં કાંઈ માણસને સાંભળ્યો નથી. લોકો ખુશ નહતા તેમજ ગુસ્સે પણ નહતા. જ્યારે ૧૫ મી એપ્રિલને સવારે બેન્ડ આવ્યું ત્યારે તેને હુકમ આપવા કાંઈ નીચે ગયું નહતું. ખુશાલીમાં તહોમતદારે કાંઈ ભાગ લીધો નહતો.

જમાતના ત્રાસ માટે બેન્ડ વગડાવવામાં આવે છે અને તે કદાચ તેમની ભુતો કબુલ કરાવે. તહોમતદારે પોતાને જમાતમાં પાછા આવવાની તેની ઇચ્છા મને જણાવી નથી. તહોમતદારને તેના હાથમાં ગલાસ સહિત મેં જોયો નહતો. તે દિવસે ઘરમાં કાંઈ પીવાનું લાવ્યા નહતા. બેન્ડની આસપાસ છોકરા ટોળે મળ્યા હતા. છોકરાને કાંઈ ખોલતાં મેં સાંભળ્યાં નહતાં કાસમ અણુ મારો સગો નથી. તે તેજ ઘરમાં રહેતો નથી. હાથગાડી લઈને તે કટલરીની ફેરી કરે છે. ટબાબાઈ મારી સગી નથી. માનતા કરવા જવું હોય ત્યારે પાસની જરૂર પડે છે. આ નિયમ 'રહેમત-અલા' માં હતો. તેને માટે જવાબદાર કાણુ છે તે હું જાણતો

નથી. તહોમતદાર અબણ છે અને હું પણ તેવોજ છું મારા કહેવાથી પાસ માટે મહેતાએ લખ્યું હતું.

નં. ૪૭/- મારા મહેતાએ લખી હતી અને તેપર મેં સહી કીધી હતી. મારી માંગણી એ હતી કે મારો બાઈ જે ન્યાતબહાર છે તેના નામે નાંતરાં દેવાવાં જોઈએ. તહોમતદાર મોટો બાઈ છે.

જેણે આપઘાત કર્યો તે દેવજી ખીમજીનો હું ભત્રિજો છું તેને દરગાહમાં દાટવામાં આવ્યો હતો. દેવજી ખીમજીના મડદા માટે તહોમતદારે અને જમાત વચ્ચે વાંધો પડ્યો હતો. તે એક ઈસ્માઇલી ખોજ તરીકે મરણ પામ્યો હું એક વિશ્વાસુ ઇસ્માઇલી ખોજો છું. ઇસ્માઇલી ખોજોએ માને છે કે પોતાના આત્માની મુક્તિ માટે દરગાહમાં દટાવું જરૂરનું છે. સમા તરિકે તહોમતદારે મડદું માગ્યું. તે ન્યાત બહાર હતો અને પછી તેને દરગાહમાં દટાય નહિ તેથી જમાતે તહોમતદારને મડદું મળવા દીધું નહિ. ૨૪ કલાક સુધી મડદું અટક્યું અને તે બરફની કાટડીમાં રાખવામાં આવ્યું છેવટે વાંધો નિકળ્યો, પોલિસ કમિશનરે મડદું કોસિલને હવાલે કર્યું જો હું તેને મારે ઘેર લઈ જઈં તો પેલિસ કમિશનર મને મડદાનો હવાલો લેવા દેતા હતા જો તે તેને અપાય તો તેને દરગાહમાં મડદું દાટવા દેવું એમ તહોમતદાર કોસિલ પાસે માગતો હતો. મરનાર મારી અને તહોમતદારની સાથે રહેતો. જીવતાં તો ઇસ્માઇલી ખોજનો એક પણ હક્ક મરનારને માટે બંધ નહોતો. હું ટ્યાબાઈને ઓળખું છું ગયાં આઠ કે દસ મહિનાથી

તે એક દિવાનખાનામાં રહેવા લાગી છે. મડદાના ખુલાસા માટે તેણે જમાતને અરજ કરી હતી. તેના ધણી અને તે એકવાર અમારી પડોશમાં રહેતાં તેથી હું તેને ઓળખતો થયો. તેણે અમને કહ્યું કે મારે એક અરજ મોકલવી છે અને મેં કહ્યું કે તે અમારો ધંધો નથી. તેણે કહ્યું કે મારે અરજ લખનાર કોઈ નથી. અને અમે તે માટે અમારા મહેતાજીને બોલાવ્યો. ટબાખાઇએ મહેતાને તે ઉતરાવી તહોમતદાર અને હું જોઈ રહ્યા હતા. તે ઈસ્માઇલી બોલે છે. સાંજે ૩-૩૦ તા. ૧૮-૭-૧૭.

(સહી) ફ્રેન્ક ઓલીવેરા.

મારી તબિયતને લીધે કામ આગળ તારીખ ૨૫ મી સાંજના ૩-૩૦ તા. ૨૦-૭-૧૯૧૭.

(સહી) એફ. ઓ.

મી. પેન તરફથી મહુમદ ઈસ્માઇલીની વધુ તપાસ.

‘ રહેમત-અલા ’ માટે લેખ અમારો મહેતાજી લખતો અને તહોમતદાર ઉતરાવતો મને મહેતાનું નામ આવડતું નથી. તે વાણીઓ હતો તે બહાર પડતા તે પહેલાં તહોમતદારના લખેલા સ્ટેટમેન્ટ હું જોતો નહિ. તેમાં શું જણાવેલ હતું તે હું જાણતો નથી તેના લખાણ સંબંધે તહોમતદાર જોડે મારે કોઈ વાતચીત થતી નહિ. જુલમી કર્મોને લીધે કામના ગરિબોને કૌન્સિલ તરફથી વેઠવું પડ્યું હોય એવો કોઈ દાખલો હું આપી શકતો નથી. મી. ઈસ્મે-

કદર પાવરને ફરિયાદ કરી તેને પરિણામે જે કાર્ડ સિપાઈ તે જગે ગયો હોય તો તેની મને ખબર નથી. તરતજ મને ખબર મળી હતી કે એક પોલિસનો માણસ અમારે ત્યાં આવ્યો હતો.

હું જાણું છું કે જમાત સામે પુરાવો આપતાં લોકો ખીએ છે કાસમ અથુ તેમજ ખીધેલો છે. હું ખીજઓના નામ જાણતો નથી કાસમ અથુને આ કાર્ટમાં જોલાવવામાં આવ્યો છે. અને તે લગલગ દરરોજ હાજર રહે છે. તેણે મને કહ્યું છે કે પુરાવો આપતાં મને ડર લાગે તે પુરાવો આપવાનો છે. ગયે રવિવારે હું જમાતમાં ઈદની નિમાજ વખતે ગયો હતો. ઘણું મોટું ટોળું હાજર હતું. મને કાર્ડએ હરકત કરી કે દુખ દીધું ન હતું. મારા બાઈ-સાથેના મારા સંબંધથી અથવા તો આ કામમાં લાગ લેવાથી મને કાર્ડરીતે સહન કરવું પડ્યું નથી. મેશર્સ. ઈ. જી. વાડિઆ એન્ડ કું. એ ખીજઓ વતીની મોકલેલી નોટીસોનો ખર્ચ તહોમતદારે આવ્યો તે સત્ય નથી.

મી. કાનુગા તરફથી ફરી તપાસ:

અમારા ઘરમાં રહેવા આવી તે પહેલાં ટબાબાઈએ અરજી મોકલી હતી. તહોમતદાર થોડુંક વાંચી શકે છે. પણ બરાબર નહિ.

કોર્ટને

રહેમત-અલાનાં મુક તહોમતદારની વતી મહેતો મુદારતો ખી ૧ પાટિઉ મુકવાનો હેતુ એ હતો કે કૌન્સિલ

સુધરે: માફ કરેલું એમ છે કે તે હાજર ધમામના હુકમ પ્રમાણે વર્તે. કૌંસિલે તોડ્યો હોય તેવો હુકમ હું હમણું સંભારી શકતો નથી પણ હું સાબિત કરી આપી શકીશ બી ૧ મુકવાથી કૌંસિલ કેમ સુધરશે તે હું કહી શકતો નથી. પાર્ટિંગ મુકીને તહોમતદારનો હેતુ કૌંસિલને હંકાવવાનો હતો નહિ. તેમજ તહોમતદારને કૌંસિલના હુકમનો કાંઈ હિસાબ નથી એમ જણાવવાનો હેતુ પણ ન હતો.

તા. ૨૫-૭-૧૯૧૭ (સહી) એફ. આ.

ટપ્પાબાઈની જુબાની:

પરેલપર આવેલી એક બીડીની દુકાન માટે મારે લૈસન છે. ગયા આઠ નવ મહિનાથી હું તહોમતદાર અને તેના બાઈ સાથે રહું છું. એકાદ મહિનાપર હું પાલખી મોહ-લ્લામાં રહેવા ગયો. બી ૧ પાર્ટિંગ બારી આગળ મુકાયું તે દિવસ મને યાદ છે. તે વખતે હું તહોમતદાર જોડે રહેતો હતો જે દિવસે ઍન્ડ વાગ્યું તે મને યાદ છે. તે રવિવાર હતો. ઍન્ડ વાગ્યું તેના ૯ દિવસ પહેલાં પાર્ટિંગ મુકાયું હતું. તે આઠ કે નવ દહાડામાં તહોમતદારના ઘર આગળ કાંઈ તોફાન થયું નહતું.

ઍન્ડ સવારમાં છ વાગે આવ્યું. જ્યારે ઍન્ડ વાગવા લાગ્યું ત્યારે તહોમતદાર પહેલે માળે તેના ઘરમાં હતો. ઍન્ડ લગભગ એ કલાક ચાલ્યું. આ બધો સમય તહોમતદાર ઉપર હતો. ઍન્ડ વાગતું હતું ત્યારે કોઈપણ વખતે

તહોમતદાર નીચે ગયો ન હતો. હું હખિય લધાને દેખેથી
 ઓળખું છું. ઝંડ વાગ્યું તે દિવસે મેં તેને જોયો હતો.
 તે બારીનીજ સામે રસ્તાઉપર હતો. તે ટોળામાં ઉભો હતો.
 તહોમતદાર બારીએ ગયો ત્યાં સુધી તેણે કાંઈજ કીધું
 નહીં. આ ઉપરથી છોકરાંએ 'હુરા'નો પુકાર કર્યો અને
 હખિય લધાએ તહોમતદારને ગાળો દીધી. તહોમતદાર
 પોતાની બારીએ ઉભો રહીને ગાડીની રાહ જોતો હતો. તે
 વખતે તહોમતદારના હાથમાં કાંઈ હતું નહિ. રાસબરી
 અથવા તેના જેવા કંઈ પ્રવાહી પદાર્થવાળું પવાલું તહોમત
 તદારના હાથમાં હતું તે સત્ય નથી. જ્યારે હખિય લધા
 તહોમતદારને ગાળો દેતો હતો ત્યારે લોકોએ પથરા ફેંક્યા
 અને બારીના કાંચ ભાંગી ગયા. હખિય લધાએ ગાળો
 દેવા ઉપરાંત તેના દુકડે દુકડા કરી નાખવાની ધમકી
 આપી અને તહોમતદારને નીચે આવવા કહ્યું. તેને પરિણામે
 હું નીચે દોડી આવી, દુકાને ગઇ અને તહોમતદારના બાઈ
 મહમદભાઈને ખબર આપી.

તેજ દિવસે સાંજે ઝંડ વાગ્યું. કાંઈ તોફાન થયું ન
 હતું. મેં કૌસિલને અરજી કરી મને જવાબ મળ્યો પણ
 લેખી પત્ર મળ્યો નહિ. મારી અરજી તહોમતદારના મહેતા
 એ લખી હતી. આ મને ખતાવાય છે તે એ અરજી છે
 નં. ૪૮

મુખર્ષ ધમામી ધરમાધલી કૌસિલ જ્ઞેમ.

મુખર્ષ.

હું અરજ કરનાર કલ્યાણ ખટાઉની દીકરી બાઈ
ટળાબાઈ મારી લખવાની અરજ એ છે જે હાલમાં હું
માંદી છું તેથી મને ધાસ્તી લાગે છે જે મારા મૈયતને
દરગાહમાં દફનાવવા વાસ્તે વખતે તમે અટકાવો તેની
મને ધાસ્તી લાગે છે તેથી હું આપ માવિતરને અરજ કરું
છું જે આપ અમલદારો જે મૈયતનો દાદ લેવા માગતા
હો તેનો મને ખુલાસો આપો જેથી મારા પાસે હશે તો
આપીશ અને મારા પાસે નહિ હશે તો હું બીજા માગીને
પણ હમણાં તમોને બરી આપીશ તેનું કારણ કે મારા
મૈયતને અટકાવો તો જમાતના અટકાવમાં કોઈ આજે-
વાન થઈને મારા સગા મારા મૈયતને ઠેકાણે પાડે એવું
મને દેખાતું નથી તેથી મને ધાસ્તી લાગે છે અને ધાસ્તી
લાગવાનાં કારણ:—

દા. ૧-ગરિબ ધરમાધલી મીરીયાબાઈ મરી ગઈ હતી
તેના મૈયતનો સામાન પણ ધર્માદુ લઈ આવ્યા હતા. તે
મૈયતને તમે મેમ્બરોએ અટકાવ્યું અને માથે દશ રૂપિયા
દંડના મુકયા. જ્યારે બીજા માગીને દંડભર્યો ત્યારે બીજે
દિવસે તેના મૈયતને દફનાવાનો હુકમ આપ્યો. તે બાઈના
મૈયતની હાલત જોઈને મારા શરીરમાં કમ કમાટી કુટી.

દા. ૨—પુનામાં એક ધરમાણસી બાઈ ગુજરી ગયો તેનું મયત પણ પુનાની કૌંસિલે અટકાવ્યું અને તેના મયત ને મોગલ લોકોએ મહેરબાની કરીને પોતાના કબરસ્તાનમાં દફનાવ્યું પરંતુ પુનાની કૌંસિલે આપણા કબરસ્તાનમાં દફનાવાદીધો નહિ.

ઉપરનાં કારણથી મારે આ અરજી કરવી પડી છે તેથી આપ માવીતર ગરિબ બાઈને ખુદાસો આપવા મહેરબાની કરશે જેથી મારી ધારતી દુર થઇ જાય.

હીં કલ્યાણ ખટાઉની દીકરીબાઈ
ટાળાબાઈના યાઅલી મદદ વાંચશે.

(આગળ જુબાની ચાલુ)

મી. પેન તરફથી ઉલટ તપાસ:

તેને પહેલાં ન્યાતબહાર મુકેલી હતી તેથી મરીયમ-બાઈનું દફન કૌંસિલે અટકાવ્યું હતું તે વાતખરી છે. આ બેકે ત્રણ વર્ષ ઉપર હતું. જપુએ મને કહ્યું હતું કે મરીયમ-બાઈ ન્યાતબહાર હતી. રૂ. ૨૫૦ બરવાથી તેને જમાતમાં લેવામાં આવી હતી તે મને ખબર છે. રૂ. ૧૦) દંડ જમાતે કર્યો હતો. જપુએ મને આ કહ્યું હતું. તેણે દફનના અટકાવનું પણ મને કહ્યું હતું. જપુને કાંઈ પૈસા આપતાં મેં જોયો નથી. જપુ જીવતો છે. તે અહમદ શેવજીની દુકાને વેચકર હતો. હમણાં તે ક્યાં છે તે હું

જાણતી નથી. મરીયમખાધ જાણના તાજામાં હતી કે કેમ તે હું કહી શકતી નથી. મરીયમખાધને કોણે શા કારણથી અને કેટલા સમય પહેલાં ન્યાતગદાર મુકી હતી તે હું જાણતી નથી. જ્યારે મરીયમખાધ મરી ગઈ ત્યારે તે દરગાહ પાસે રહેમતલા કાદરબાઈના ધરની જોડેના ધરને ત્રીજે માળે રહેતી હતી. જાણ ક્યાં રહેતો તે હું જાણતી નથી.

જે પુનામાં મરી ગયો તેની વિધવા એજ મને ખીજા બનાવ સંબંધી કહ્યું હતું. જેને ન્યાતગદાર ન કર્યો હોય તેવા ધરમાધલ ખોળના દફનની જમાત કે કૈંસિલે ના કહી હોય એવા એકે દાખલની મને ખબર નથી. કૈંસિલને અરજી કરવાનું મને કોમ્પએ કહ્યું ન હતું હું તહોમતદારની નજદીક રહેતી અને તેથી મને જાણ લાગતો. નં. ૪૮-લખાધ તે પહેલાં મેં તહોમતદારને વાત કરી હતી, તેણે મને કહ્યું કે તમારે અરજી મોકલવાની કાંઈ જરૂર નથી પણ મેં કહ્યું કે મને જાણ લાગે છે. હું તહોમતદારના મહેતાને ઓળખું છું તહોમતદાર પોતાની દુકાનમાં ગાદી પર બેઠો હતો. તેણે પોતાના મહેતાને લખવા કહ્યું. હું હખિય લખાને બે ત્રણ માસથી ઓળખું છું હવે હું કહું છું કે હું તેને દસેક મહિનાથી જ્યારથી હું ત્યાં રહેવા ગઈ ત્યારથી ઓળખું છું. તે દિવસે હું તેનું નામ જાણવા પામી જેમ લોકો કહેતા કે હખિય લખા તહોમતદારને ગાળો દેછે તેમ તે ગાળો દેતો હતો. હખિય લખા શા માટે ગાળો દેતો તે હું જાણતી નથી તે તહોમતદારને મળે અને બહેન સમી ગાળો દેતો હતો. ખી ૧ પાટિઆને કારણે.

હબિબ લધા તહોમતદારને ગાળો દેતો. મને બીજા કાંઈ કારણની ખબર નથી.

બેન્ડ વગડાવવા સંબંધી હબિબ લધા કાંઈ બોલતો ન હતો. 'લોહી' સંબંધી મેં કાંઈ સાંભળ્યું નહિ. હબિબ લધા પાસે ઉભેલા બધા લોકો ગાળો દેતા હતા. તેઓ બધા ગાળો કેમ દેતા તે હું કહી શકતી નથી. મારે કહેવું જોઈએ કે જ્યારે તહોમતદાર તેની બારિએ હતો તેઓ તેની ઉપર પથરા ફેંકતા. પાટિઆનું કપડું કાણે ફાડી નાખ્યું તે હું કહી શકું નહિ. ઈસ્માઈલી બોબનો કાંઈ હક્ક મને ના પાડવામાં આવ્યા નથી જ્યારે મારો ધણી મરી ગયો ત્યારે તહોમતદારે અને તેના બાઈએ મને ધનની મદદ કરી હતી. હું તે ઘરમાં રહેતી તે ઓરડીના ૩. ૫૫ તહોમતદારને આપતી. હું તહોમતદારના દિવાનખાનામાં રહેતી તે વાત ખોટી છે. છેલ્લા દસ મહિનાથી વિના ભાડે હું તહોમતદારના ઘરમાં રહેતી. તહોમતદાર મને ખોરાક પણ આપતો.

ફરી તપાસ.

મરતી વખતે મરીયમબાઇ જમાતમાં હતી. તહોમતદારે મારા ધણીની દફન કિયાનો ખર્ચ આપ્યો છે.

તા. ૨૫-૭-૧૯૧૭.

(સહી) ફ્રેન્ક ઓલીવેરા.

અલી હાજીની જીખાની:

કાર્ડ માર્કીટમાં એક પરચુટણ સામાનની દુકાન છે. મારે ત્રણ દુકાનો છે. હું દરગાહ મોહોલ્લામાં રહું છું. એપ્રીલમાં હું તહોમતદારના ઘરથી દસેક ઘર છેડે નિશાન-પાડા રોડપર રહેતો હતો. ગયા એપ્રીલમાં તહોમતદારના ઘરની બારી આગળ મેં એક પાટિંગ જોયું હતું. મેં તે ત્રણ ચાર દિવસ લગી જોયું હતું. તે પાટિંગથી ૧ હતું જ્યારે મેં પાટિંગ પહેલીવાર જોયું ત્યારે રસ્તાપર મેં બીજું કંઈ જોયું ન હતું. લોકોને ઉભા રહી પાટિંગ વાંચીને ચાલ્યા જતા હું જોતો. ૧૦ મી કે ૧૧ મી એપ્રીલે આમ હતું. તે પછીના દિવસોએ હું પાટિંગ જોતો. મેં કંઈ ટોળું જોયું નહિ. એક બે માણસો રસ્તે ઉભા રહીને પાટિંગ વાંચતા તે હું જોતો. કોઈ દિવસે મેં કંઈ બેન્ડ જોયું નહતું. કંઈ બેન્ડ વાગતું મેં સાંભળ્યું ન હતું. ૧૫ મી એપ્રીલે એક ટોળું હતું. આ દિવસે હું મારે ઘેરથી સવારના મુંબઈ ટાઈમ નવ વાગે નિકળ્યો. ૪૦ થી ૫૦ માણસનું ટોળું મેં જોયું. તેઓમાં મેં હળિય લધાને જોયો હતો. તે બીજા લોકો જોડે વાતો કરતો હતો તે તેમને કહેતો કે ખ્હીશો નહિ. તહોમતદારને નીચે ઉતરવા હો; પછી હું તે બાબત જોઈ લઈશ તે તહોમતદારને મા અને ખ્હેન સમી બાજો દેતો હતો. મેં તહોમતદારને જોયો નહિ તેમજ અમે નીચે ઉતર્યા નહિ. હું ત્યાં પાંચ કે છ મીનિટ સુધી ઉભો રહ્યો; પછી હું તહોમતદારની દુકાને ગયો. ત્યાં હું તહોમતદારના બાઈ મામદભાઈને મળ્યો અને

તેને કેટલીક ખજાર આપી. હું એક તુરબાઈને પરણ્યો હતો. આ ૧૮ કે ૧૯ વર્ષ ઉપર હતું. તેનાથી મારે આઠ છોકરાં થયાં. તે પછી મારી સ્ત્રી સાથે મારે કેટલોક અણખનાવ થયો. તે પછી મારી સ્ત્રીએ કૌંસિલને ફરિયાદ કરી જેણે મને તેડાવ્યો. મારી સ્ત્રીએ કેટલાંક ઘરેણાં કૌંસિલ પાસે અનામત મુકયાં હતાં. તેમાં કૌંસિલના ટેબલ પર ઘરેણાં નેયાં હતાં, જેવાં કે ચાર સોનાની બંગડીઓ, બે સોનાનાં પુલ, એક જોડકાનનાં લવંગ અને બે આંગળીની વીંટીઓ. જ્યારે મને તેડાવવામાં આવ્યો ત્યારે હું કૌંસિલની સભામાં હાજર થયો. કામ ચલાવાશે એમ કહીને મારી સ્ત્રીને બીજે અઠવાડિયે હાજર થવા ફરમાવ્યું પણ તેમ કરવાને બદલે તે સ્વદેશ જવાની કળી મેં કૌંસિલને અરજ કરી. મારો કેસ બોર્ડ પર મુકાયો અને મને કહેવામાં આવ્યું કે તારી સ્ત્રીને બોલાવી શું વખતો વખત કરતાં મારો કેસ અગિયાર મહિના લંબાયો મારી સ્ત્રી મુંબઈમાં ન આવી તેથી કૌંસિલે તેને ન્યાતબહાર કરી. તે પછી મેં કૌંસિલને બીજી અરજ મોકલી. પછી કૌંસિલે મારી પાસેથી પૈસા લઈને માણસ મોકલીને મારી સ્ત્રીને તેડાવી મેં ખર્ચના રૂ. ૨૦) આપ્યા. તેને ૧૯૧૫ માં લાવવામાં આવી. કૌંસિલે તે બાબત ફરી તપાસ કીધી અને જ્યારે મેં તેની વતી રૂ. ૧૧) જમાતમાં આપ્યો ત્યારે તેને પાછી જમાતમાં લેવામાં આવી. મારી સ્ત્રીને મારી પાસે પાછી જવા ફરમાવવામાં આવ્યું તેણે તેમ કરવા ના પાડી અને કૌંસિલના એક મેમ્બરે મારી સ્ત્રીને ખડક ઉપર તેના નોકરના ઘરમાં રાખી. પાંચ દિવસ પછી ઈસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ ઉકા નામના

એક કૌસિલના મેમ્બરે તેજ ઘરમાં તેને માટે એક ઓરડી ભાડે રાખી. હું તેની સાથે તેજ ઓરડીમાં રહેતો નહિ. તરતજ ઇસ્માઇલ ઇબ્રાહીમ ઉકાના ઘર સામેજ મારે ઘર રાખવું એવી શરતે તે મારી સાથે રહેવા આવી. તે પછી મારી અને મારી સ્ત્રી વચ્ચે અણુબનાવ થયો. આ વાત કૌસિલ આગળ આવી અને મને જુદું ખર્ચ આપવા હુકમ થયો. ૧૦મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪ ને દિવસે મેં કૌસિલને એક કાગળ મારા સૈલીસિટર મી. પાવરી પાસે લખાવ્યો હતો. નંબર ૪૯.

નંબર ૪૯ નો ઉતારો.

મુંબઈ, ૧૦મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૪.

ડૉ. રજબઅલી રામજી લગદીર,

ખોળા ઇમિમી ઇસ્માઇલી જમાત કૌસિલના સેક્રેટરી,
કુંભરી.

સાહેબ,

મારા અસીલ મી. અલીલાઇ હાજીની સૂચના પ્રમાણે હું આપને આ પત્ર લખું છું.

મને ખબર મળી છે કે લગભગ દોઢ વર્ષ ઉપર મારા અસીલની સ્ત્રી કંઈક તકરાર થવાથી ઘરમાંથી મારા અસીલે પહેરવાજ આપેલાં ધરેણાં લઇને જતી રહી અને કૌસિલ પાસે અનામત મુકવા ગઈ. મજકુર ધરેણાં મારા અસીલની માલકીનાં હતાં અને આપની કૌસિલે તેની ખબર હોવાથી

મારા અસીલને બોલાવ્યો અને તે-બાબતમાં તેને જે કહે-
વાનું હતું તે પુછ્યું. મારા અસીલે જણાવ્યું કે ધરણી
મારી માલકીનાં છે પણ તમારી કૌંસિલે ધણીધણી-
આણીને ટાંટો પતાવવાના ઈરાદાથી સૂચવ્યું કે તેનાપર
અમે તમારો હજી કબુલ રાખીએ છીએ છતાં થોડોક
વખત ધરણી અમારે હવાલે રહેવા દો.

તે પછી કૌંસિલે કામ ચલાવ્યું અને ધણી માટિંગો
જરાઈ અને જોકે મારા અસીલની સ્ત્રી તેના ઘેર પાછી
ગઈ અને થોડોક વખત ત્યાં રહી છતાં પણ ફરીથી તદ્દન
અયોગ્ય રીતે અને કંઈજ કારણ સિવાય તે મારા અસી-
લના રક્ષણમાંથી ચાલી ગઈ છે અને મારા અસીલને ખેદ
આય છે કે હજી સુધી તેને જેવી રીતે રાખી છે તેવી રીતે
તેના પોતાનાજ ઘરમાં નેને રહેવા ખાવાની સગવડ આપવા
તે કબુલ છે છતાં એ તમે કૌંસિલે તેને જમાતખાનામાં
રહેવાની રજા આપી છે. મને વધારામાં જણાવવામાં આવ્યું
છે કે તમે કૌંસિલે માગ અસીલને પોતાની સ્ત્રીને માસિક
રૂ. ૧૦) આપવાનો ખોટો હુકમ કીધો છે, કારણ કે તે
કંઈ પણ કારણ સિવાય અને મારા અસીલની પરવાનગી
સિવાય જુદી રહે છે અને જ્યારે મારા અસીલે તમે
કૌંસિલનો ખેરવાજખી ઠરાવ માન્ય કર્યો નહિ ત્યારે, મને
ખચર મળી છે, કે તમે કૌંસિલે છેવટે મારા અસીલ પાસે-
થી વસુલ કરવાના ઈરાદાથી તેની સ્ત્રીને જમાત ફંડમાંથી
માસિક દસ રૂપિયા આપવાની ગોઠવણ કરી છે.

હવે મને મારા અસીલ તરફથી મળેલ સૂચના પ્રમાણે હું તમો અને તમારી કૌન્સિલ પાસે એજ માગું છું કે તમો જાણો છો તે પ્રમાણે સદર ધરેણાં પર કુલ તમામ માલકો મારા અસીલની છે માટે તે તેને સ્વાધિન કરો. મારા અસીલના તપાસ માટે હું તમને મારા અસીલ અને તેની સ્ત્રી વચ્ચેના કેસના વિગતવાળા મીનિટ બુક તેમણે કરેલ બધી આજ સુધીની અરજીઓ રજુ કરવા અને નકલો તથા તપાસ રીતો ખર્ચ મારા અસીલ માથે નાખીને, કે જે યોગ્ય ખર્ચ આપવા તે ખુશી છે, તેવી નોંધ કાર્યવાહી, અને અરજીઓની નકલો મારા અસીલને પુરી પ્રાપ્તવા હું તમને જણાવું છું અને મને સૂચના મળી છે તે પ્રમાણે હું નોટિસ આપું છું કે જો ઉપરની શરતો એક અઠવાડિયામાં પુરી નહિ પડશે તો તેને સલાહ મંગશે તેવાં પગલાં મારો અસીલ બરશે અને ખર્ચ તથા પરિણામ માટે તમો કૌન્સિલને જોખમદાર ગણશે.

મને મળેલ વધારાની સૂચના પ્રમાણે હું તમને તથા તમારી કૌન્સિલને ચેતાવું છું કે મારા અસીલની સ્ત્રીને તમે ખોટી રીતે જમાતખાનામાં સંઘરી છે અને અત્યાર સુધીમાં તમે આપેલ કે હવે પછી તમે આપો અથવા તો તે કરે તે દેવા માટે તે કોઇપણ રીતે જવાબદાર રહેશે નહિ.

આપનો સાચો,

(સહી) ફરદુનજી. પી. પાવરી,

સૌલિસિટર, હાઇકોર્ટ.

(આગળ જુજાની ચાલુ.)

પરીણામે મને કૌંસિલે બોલાવ્યો નોટિસ મેં મોકલાવી હતી કે કેમ તે પુછવા પછી સેક્રેટરીએ 'મને કહ્યું કે હું તો તેને નકામા કાગળની ટોપલીમાં મુકતો હતો. મારી સ્ત્રી માટે ઘરેલા જુદી નીમણુકના પૈસા મેં બે મહિના પછી બચા કરણ કે તે પછી હું તેને ઘેર લાવ્યો. મારાં ઘરેણાં માટે કૌંસિલને મેં ધણીક વાર અરજીઓ કરી હતી. મેં નિશાની નં. ૩૧-તારીખ ૪ થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ પછી મોકલી હતી. હજી ઘરેણાં મને પાછાં મળ્યાં નથી.

કોર્ટને જવાબ:

આમાંની એકે અરજીમાં મેં મારી સ્ત્રીને મેળવી નથી.

મી. પેન તરફથી ઉલટ તપાસ:

હાલમાં હું ન્યાતખહાર છું ખોળાઓ મારી દુકાને ખરીદ કરે છે. હું લેડી આગાખાનને પરચુરણ સામાન પુરો પાડું છું મારી સ્ત્રી પોતાનું નામ લખી શકે છે. આ મને ખતાવાય છે તે મારી સ્ત્રીની સહી છે. તે મારી સ્ત્રીએ કૌંસિલને કરેલ અરજી છે. નિશાની એચ-આ પછી મારી સ્ત્રી માંગરોળ ગઈ કૌંસિલના હુકમને અનુસાર મારી સ્ત્રીએ પાછા આવવાની ના કહી તેથી તેને ન્યાતખહાર કરી હતી. આથી અગિયાર મહિનાની ઢીલ થઈ. મારા તરફથી ઈસ્માઇલ ઈબ્રાહીમ ઉકાની ખરાબ ચાલ માટે કાંઈ સૂચના નથી. મેં આ કાગળ કૌંસિલને મોકલ્યો હતો. તે તારિખ

૨૮ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૪ નો છે. નિશાન આઈ/ આઈ/માં જણાવેલ ધરમામલભાઈ તેજ ધરમામલ ઇચ્છાહીમ ઉકા છે. મીસી સાથે ચાર મહિના રહ્યા પછી મારી સ્ત્રી ખીજવાર મને મુકીને ગઈ. તેણે મને છોડ્યો તે દિવસે રવિવાર હતો કે ખીજેવાર હતો તે હું જાણતો નથી. તેણે મને શા કોરણથી છોડ્યો તે ખબર મને નથી. મેં તેને કાઢી મુકી તે સત્ય નથી. કૅસિલે મારી સ્ત્રીનું અને મારું પણ કહેવાનું પુરેપુરું સાંભળી લીધું અને પછી છુટા ખર્ચનો હુકમ કર્યો. કૅસિલે મારું કહેવાનું પુરેપુરું સાંભળી લીધું નહિ. મેં છુટો ખર્ચ આપવા જણાવ્યું તે સત્ય નથી. હાલ મારી સ્ત્રી મારી જોડે નથી. તેના ખર્ચની બાકીની રકમ પુરી કરીને હું તેને મારે ત્યાં પાછી લાવ્યો. તે પછી છ કે સાત અઠવાડિયે મારી સ્ત્રી ફરીથી મને મુકીને ગઈ. તેણે ફરીથી કૅસિલને ફરિઆદ કરી. તે ફરિઆદ સાંભળાઈ. મને બોલાવવામાં આવ્યો. પણ મારું કહેવું સાંભળ્યું નહિ. મીનિટ બુકમાં લખેલ વીગત જુદી છે.

કોર્ટને જવાબ:

હવે મારે કૅસિલ વિરૂદ્ધ કાંઈજ ફરિઆદ નથી. મેમ્બરો પેતાની સમજ પ્રમાણે ન્યાય કરે છે.

મારી સ્ત્રીના ખર્ચ માટે ઠરેલ ૩. ૧૨)ની રકમ મેં ન આપી તેથી મને ન્યાતબહાર મુકવામાં આવ્યો. આ મને ખતાવાય છે તે મારી સ્ત્રીની કૅસિલને કરેલી અરજી છે. તે ૧૪મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪ ની છે. નિશાની જે/-.

ખીજઓમાં થોડાક ઈસ્માઈલી ખોજઓને મેં પાટિઉં વાંચતા જોયા હતા. જેમણે પાટિઉં વાંચ્યું હતું. તેમના પર તેની શી અસર થઈ તે હું કહી શકતો નથી. મેં પાટિઉં વાંચ્યું હતું. મારા પર કોઈ જાતની કંઈ અસર થઈ નહતી. કંઈ ઉશ્કેરાયલું હતું કે નહિ તે જોવાનો મને ખિલકુલ પ્રસંગ નહોતો. કંઈ ટીકા થતી સાંભળવા હું ઉભો રહ્યો નહિ. ૧૫મી એપ્રિલે હું પાંચ મીનિટ થોડ્યો. આવી ખાખત લખવામાં તહોમતદાર મૂર્ખ છે. અને તેના દિવસ હવે ખરાબ થવા બેઠો છે. એમ ચર્ચા કરતા કેટલાક લોકોને મેં સાંભળ્યા હતા. તેમની વાતપરથી મને ખબર પડી કે તહોમતદારે જે ક્યું હતું તે ખરાબ હતું. લોકો ઉશ્કેરાયા ન હતા. હખિખ લધા ઉશ્કેરાયો હતો. તે મૂર્ખ છે અને તેની અવદશા બેઠી છે એ શિવાય તહોમતદારને ગાજો દેતાં મેં કોઈને સાંભળ્યો નહતો. એમ બોલતાં મેં પાંચ કે સાત માણસોને સાંભળ્યા. પાંચ કે સાત વારને છોટે તેઓ સંભળાતા હતા. પાટિઆ ઉપર ફેંકાતા કંઈ પથરા મેં જોયા ન હતા. ટોળાના પરિણામે હું તહોમતદારના બાધ પાસે ગયો અને તેને કહ્યું કે તું જા અને શાનું તોફાન છે તેનો તપાસ કર. ફરી તપાસ નથી. તા. ૧-૮-૧૯૧૭.

(સહી) એફ. ઓ.

ખમિસા મહમદની જુખાની:

હું ખોજ ઇમામી ઈસ્માઈલી જમાતનો છું કૉંસિલના પ્રમુખ અહમદ દેવજનો હું સગો છું કેટલાંક વર્ષ ઉપર

મારા વ્યાપારના કામે મારે દક્ષિણ આફ્રિકા જવાનો પ્રસંગ પડ્યો હતો. હું ત્યાં પાંચ સાત વર્ષ રહ્યો. હું ૧૯૧૪ માં મુંબઈ પાછો આવ્યો. હું પાછો આવ્યો ત્યારે મુંબઈની કૉંસિલે મારી પાસે પાસ માગ્યો. મેં કહ્યું કે મારી પાસ પાસ નથી. મુંબઈની કૉંસિલે કહ્યું કે અમે ઝાંઝિયાર કૉંસિલ પાસેથી પુછશું અને જો તમે રૂ. ૨૫૦) ડીપોઝીટ મુકો તો અમે તમારે માટે પાસ લાવશું. તે ઉપરથી મેં રૂ. ૨૫૦) ડીપોઝીટ મુક્યા. કૉંસિલે કહ્યું કે પાંચ વર્ષ પછી ડીપોઝીટ પાછું મળશે.

તે બાબત મારા બાપ કેશવજી મહમદને કાંઈજ ન હતું હું તેને એક બાપ તરિકે સાથે લઈ ગયો હતો. હમણાં મને જે બતાવાય છે તે આ કાગળ મેં તહોમતદારને મોકલ્યો હતો. તેના ૨૮ મી માર્ચ ૧૯૧૮ નો છે. નં. ૫૦-તેનું લખાણ સત્ય છે.

* નં. ૫૦-નો ઉતારો

મુંબઈ, તા. ૨૮ મી માર્ચ ૧૯૧૫

શેઠ રહેમતુલા ઇસ્માઇલ ત્રીજોરીવાળા.

રહેમત-અલા પત્રના અધિપતિ જોગ,

મુંબઈ.

લી. મુંબઈની ખમીસા મામદના યા અલી મદદ વાંચજો મારાપર વરસેલ દુખના વરસાદની વિગત પ્રગટ કરીને મારાપર ઉપકાર કરના હું વિનવું છું.

હું મારા ધંધા માટે આફ્રિકા ગયો હતો અને ત્યાંથી મુંબઈ પાછો આવ્યો. ત્યારે મુંબઈ ઇમામી ઈસ્માઈલી કૉન્સિલે મારી પાસે ઈસ્માઈલીનો પાસ માગ્યો. પણ હું ઈસ્માઈલીનો પાસ લાવ્યો ન હતો તેથી મારા ઉપર દસ મહિના લગી પાસ માટે કેસ ચાલ્યો અને મુંબઈ ઇમામી ઈસ્માઈલી કૉન્સિલે મને કહ્યું કે તું ઈસ્માઈલીનો પાસ લાવ્યો નથી માટે રૂ. ૨૫૦) રોકડા આપ અને એક લાયક માણસને જામિન આપ અને તે માટે લેખ કરી આપ.

કંઈ રસ્તો ન હોવાથી ૧૯૧૪ ફેબ્રુઆરી ૧૦ મી એ મેં રૂ. ૨૫૦) રોકડા આપ્યા અને મારા ભાઈ કેશવજીને જામિન આપ્યો અને લેખપર સહી કરી આપી ત્યારે હું ઈસ્માઈલી પાસના કેસમાંથી છુટો થયો. માફ નામ મહેર-ખાની કરીને ગુપ્ત રાખજો અને તે જાહેર પ્રગટ ન કરતા.

લી૦ (સહી) ખમિસા મામદ,

(આગળ જુખાની ચાલુ)

મી. પેન તરફથી ઉલટ તપાસ.

જ્યારે હું માડાગાસ્કરમાં હતો ત્યારે હું ઈસ્નાસરીયો હતો અને ઈસ્માઈલી ન હતો તે સત્ય નથી. આ મને ખતાવાય છે તે ઝાંઝિઆર કૉન્સિલ તરફનો મુંબઈ કૉન્સિલને લખાયેલો કાગળ છે, તે ૨૨ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૩ નો છે. નિશાની કે-

હું માડાગાસ્કરમાં છ કે સાત વર્ષ રહ્યો. માડાગા-
સ્કરમાં હું ઇસ્માઇલી જમાતમાં હતો. હું ઇસ્નાસરીયાઓ
જોડે વ્યાપારિક સંબંધ રાખતો, મુળ્ય અવતાં રસ્તે ઝાંઝિ-
બાર ઇસ્માઇલી કૌંસિલ પાસે મેં પાસ માગ્યો. મેં માડા-
ગાસ્કરની ઇસ્માઇલી કૌંસિલ પાસે પાસ માગ્યો ન હતો.
મેં પાસ માટે લખ્યું પણ ન હતું મેં ઝાંઝિબાર ઇસ્માઇલી
કૌંસિલ પાસે પાસ માગ્યો હતો. તેમણે માડાગાસ્કર કૌંસિ-
લમાં તપાસ કીધો અને તેમને ખબર મળી કે હું ઇસ્ના-
સરીયા છું ઝાંઝિબાર કૌંસિલે મને રહેવા જણાવ્યું પણ
મેં મુળ્યને મેલ ચુક્યા ઇચ્છ્યું નહિ. જ્યારે હું અહિં
આવ્યો ત્યારે મેં સ્વદેશ જવા માટે મુળ્ય કૌંસિલ પાસે
પાસ માગ્યો. તેમણે કહ્યું કે અમારે ઝાંઝિબાર કૌંસિલને
પુછવું પડશે. કૌંસિલે મને જણાવ્યું કે મારે ઇસ્નાસરી-
યાઓ જોડે સંબંધ હતો તેથી તે બાબત રૂ. ૨૫૦) ડીપો-
ઝીટ મુકવાનું મને કહેવામાં આવ્યું જો હું માડાગાસ્કર
પાછો જઈ તો મારે ઇસ્નાસરીયાઓ જોડે કાંઈ સંબંધ
રાખવો નહિ અને જો હું રાખું તો મારું ડીપોઝીટ ગેરવલ્લે
જાય. સાંજે ૩-૩૦. તા. ૧-૮-૧૯૧૭.

(સહી) ઍફ. ઓ.

ખમિસા મામદની વધુ જુયાની:

રૂ. ૨૫૦) ડીપોઝીટ ઝાંઝિબાર કૌંસિલે માગ્યું હતું.
આ પ્રમાણે મને મુળ્ય કૌંસિલે કહ્યું હતું મને ખબર છે
કે આ પૈસા મુળ્ય કૌંસિલે ઝાંઝિબાર કૌંસિલને મોકલ્યા

હતા અને જો હું નિમકહલાલ ઈસ્માઈલી તરિકે રહું તો ત્રણ કે પાંચ વર્ષ પછી પૈસા મેળવી શકવા માટે સેક્રેટરીએ મને પોસ્ટની રસીદ આપી. હું ઈસ્નાસરીયો હતો એવી કાંઈ સાબિતિ સિવાય મારી પાસેથી ડીપોઝીટના પૈસા કઢાવ્યા તે મુંબઈ કૌન્સિલનું દબાણભર્યું કાર્ય છે એમ હું કહું છું. ઝાંઝિઆર કૌન્સિલને કરેલ અરજમાં મેં કબુલ કર્યું હતું કે હું ઈસ્નાસરીયો છું. તે અરજમાં મેં કબુલ કરીધું હતું કે જો તમે મને ઈસ્માઈલી માનશો તો હું વિશ્વાસુ ઇસ્માઈલી રહીશ. ઝાંઝિઆર કે માડાગાસ્કર પત્રોમાં “હું ઈસ્નાસરીયામાંથી ઇસ્માઈલી થયો છું” એવી જાહેરાતના રૂ. ૪) મેં આપ્યા હતા તે વાત ખરી છે. હું મુંબઈમાં ઇસ્માઈલી ગણાવા આતુર હતો. કાઠિયાવાડ જવા માટે મારે પાસ જોઈતો હતો. મુંબઈ કૌન્સિલે કહ્યું કે અમે તને પાસ નહિ આપી શકીએ ત્યારે ઝાંઝિઆર કૌન્સિલ પાસેથી પાસ મંગાવી આપવાનું મેં કહ્યું. તેમણે મને સહાય કરી અને પાસ મારે લખ્યું. આ બાબતે મને કોઈએ વાંધો કર્યો નહિ અને મારી પ્રત્યે કોઈ પણ જંગલી થયું નહતું. તે વખતે રજબઅલી લગદીર એક સેક્રેટરી હતો અને મેં તેમને પૈસા આપ્યા હતા.

ફરી તપાસ:

દસ મહિના થયાં મારે સ્વદેશ જવું હતું અને મુંબઈ કૌન્સિલે મને પાસ આપવાની ના કહી તેથી હું નિરાધાર થયો અને હું ઈસ્નાસરીયો છું એમ મારે કબુલ કરવું પડ્યું.

છેવટ લગી હું ઈસ્માઈલી હતો પણ તેજ કારણથી મારે
ઝાંઝિમાર કૌંસિલને લખવું પડ્યું હતું કે જે 'તમે મને
દાખલ કરશો તો હું વિશ્વાસુ ઈસ્માઈલી રહીશ. મારે કાંઈ
ઉપાય રહ્યો ન હતો તેથી મેં જાહેર ખબરના પૈસા આપ્યા હતા.

તા. ૧-૮-૧૯૧૭.

(સહી) એફ. એ.

દામજી રતનસીની જીયાની:

હું જીના ફરનીયરનો વેપારી છું અને ડુંગરીમાં રહું
છું મારી દુકાન ગ્રાંટરોડપર છે ૧૯૫૩ કે ૧૯૫૪ (૧૮૯૭
કે ૧૮૯૮) માં મારી સગાઈ એક માંઘીબાઈ સાથે થઈ
હતી આ વખતે હું મારા દેશમાં રજુલા ગામમાં હતો
અમારા રિવાજ પ્રમાણે માંઘીબાઈ સાથેની મારી સાદી
રજુલા જમાતને દફતરે રજીસ્ટર્ડ થઈ હતી. સાદી થયા
પછી હું મુંબઈ આવ્યો. માંઘીબાઈ અને તેનું કુટુંબ પણ
મુંબઈમાં આવ્યું અમારું લગન થઈ જાય એવી મારી ઇચ્છા
માંઘીબાઈના માઆપને મેં જણાવી. આ સાદી પછી આઠ
કે નવ વર્ષે થયું. સાદી સંબંધો બધીજ માહિતિ માંઘી-
બાઈનાં માઆપે ના કબુલ કરી. તે કુટુંબની મુલાકાત હું લેતો.
ના પાડી તેથી હું આ વાત મુંબઈ કૌંસિલની ધ્યાનપર
લાવ્યો. તેમણે તે બાબત રજુલા જમાતને લખ્યું. રજુલા
જમાતે મુંબઈ કૌંસિલને કાગળીયાં મોકલ્યાં. તેમાં તેમણે
સાદીની આ વાત સ્વીકારી હતી. આ ઉપરથી મુંબઈની
કૌંસિલે મને વખતો વખત ટીચાવ્યો. પરિણામે ૮ મી સપ્ટેમ્બર

૧૯૦૮ ના દિવસે મેં મારા વકીલ મારફતે મુંબઈ કૌંસિલના મેનેજરને એક નોટિસ મોકલાવી. તે પછી માંધીખાઈ પરણી પણ કોની સાથે તે મને ખબર નથી. ૧૯૧૫ માં મેં એક રજીસ્ટર્ડ કાગળ મોકલ્યો. પણ શુદ્ધ સરનામા માટે તે પાછો મને મળ્યો. પછી મેં જાતે કૌંસિલને અરજી આપી. આ મને ખતાવાય છે તે એજ અરજી છે. તે તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૫ ની છે. નં. ૫૧/—

(આગળ જુજાની ચાલુ)

મને ફરીથી ડીચાવવામાં આવ્યો. પછી હું માંદો પડ્યો. મેં પછી મેશર્સ એડ્જલો, ગુલાબચંદ, વાડિઆ એન્ડ કું ને સૂચવ્યું કે તમારે કૌંસિલને લખવું. તે કાગળ નં. ૩૦/—તેનો કાંઈ જવાબ મોકલાયો નહતો. નં. ૩૦/—માં માગેલ કાગળો કે નકલો મને મળી નહિ.

૯ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૬ ને દીને કૌંસિલના સેક્રેટરીને મેં ખીજો કાગળ મોકલ્યો હતો. આ મને ખતાવાય છે તે એજ છે. નં. ૫૨/—

(આગળ જુજાની ચાલુ)

૧૨ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૭ ને દિવસે કૌંસિલનો એક કાગળ મને મળ્યો જેમાં તેમની સભામાં હાજર થવાં મને જણાવ્યું હતું. તે કાગળની આ પ્રેસમાં લીધેલ નકલ છે. હા કહેવાથી નં. ૫૩/—

નં. ૫૩/—નો ઉત્તરો.

અવક નં. ૬૭

મુબઈ તા. ૧૨મી જાનેવારી ૧૯૧૭

બાઈ દામજી સ્તનસીને શાહપીર સુખી રાખો.

શ્રી મુબઈ.

જત લખવાનું કે તમેએ કરેલી અરજીની બાબતમાં જાતે હાજર થવા તમેને વારંવાર ચેતાવ્યા છતાં તમે જાતે હાજર થતા નથી અને તેથી તમારી અરજીની બાબતમાં તા. ૩૧-૧૨-૧૬ ના ઠરાવ મુજબ તા. ૧૪-૧-૧૭ ઉપર મુલતરી રાખેલ છે તો સદરહુ તારીખે સવારના સ.ટા. સાડાદસ વાગે કૌંસિલપાસે તમેએ કરેલી અરજી બાબતનો અરજ હેવાલ કરવા જાતે હાજર થજો ને તમે જાતે હાજર થઈને જ્યાં સુધી તમારી અરજીની બાબતમાં તમારા અગાઉ થયેલાં સગપણનો સંબંધ કૌંસિલ હસ્તક પુટયો છે તે કન્યાનું બીજે કયે ઠેકાણે સગપણ થયું છે તે બાબતનો પુરેપુરો ખુલાસો આપશો નહિ ત્યાં સુધી તમે મજકુર મુદતે લેખીત કાગળ મોકલાવશો તોપણ તેના ઉપર કૌંસિલ ધ્યાન આપશે નહિ અને જો ઉપલી મુદતે જાતે હાજર નહીં રહેશો તો કૌંસિલ તમારી અરજી કાઢી નાખશે તે જાણજો હાલ એજ.

લી. (સહી) હાજીમુખી લાડકના યાઅલીમદદ વાંચશોજી.

(આગળ જુઆની ચાલુ)

તા. ૧૫મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૭ ને રોજે મેં કૌંસિલને લખ્યું હતું. મને આ બતાવાય છે તે એજ છે નં. ૫૪/- મારે જોઈતી નકલો મને મળી નહિ.

નં. ૫૪/—નો ઉતારો.

મુંબઈ તા. ૧૫મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૭

રા. હાજીભાઈ મુંબી લાડક,

ખેખ શિયા ઈમામી ઈસ્માઇલી કૌન્સિલના ઓ. સેક્રટરી,

ટ. ખેખ જમાતખાના, ખડક, મુ. મુંબઈ.

વહાલા સાહેબ,

આપનો બારમી તારીખનો કાગળ મને મળ્યો છે અને મને ખબર મળી છે કે મારી અરજના સંબંધમાં કૌન્સિલ આગળ મારે ૧૪મી તારીખે સવારે સાડાદસ વાગે હાજર થવાની જરૂર હતી; આપ વધારામાં કહોછો કે જેલા સાથે મારો વિવાહ થયો હતો અને જે વિવાહ કૌન્સિલે તોડાવ્યો છે તે છોકરી (માંઘી) બીજે ક્યાં પરણી છે તેનો સંપૂર્ણ ખુલાસો હું આપું નહિ ત્યાં લગી મારી લેખી અરજોપર કંઈજ ધ્યાન અપાશે નહિ.

મને શોક થાય છે કે ગઈ ચોથી સપ્ટેમ્બરના મારા સોલીસિટરના પત્રમાં કરેલ વિનંતી પ્રમાણે તમારા દરોવ સહિત મારા કામની પુરી ખરી નકલો જ્યાં સુધી તમે મોકલશો નહિ ત્યાં સુધી હું કૌન્સિલ સમક્ષ જાતે હાજર થઈ શકીશ નહિ.

મારા સોલિસિટરના અને તે પછીના મારા પત્રોનો જવાબ તમે નથી આપતા તેમાં કંઈક મહત્વ છે મારા પત્રોમાં

મેં મારા કેસની બાબત ઘણા મહત્વનાં પ્રમાણ બતાવ્યાં છે. માંઘીબાઈ સાથેના મારા વિવાહની બીના મેં તમને સ્વમની હદમાં પણ ન આવે તેમ સાબિત કરી બતાવી છે. આમ છતાં એ માંઘીને બીજા કોઈ જોડે પરણવાની અને તેનું લગન થવાની રજા કોંસિલે આપી છે કે જે ઈમામી ઈસ્માઈલી બોળ કોર્મના ઇતિહાસમાં કદી સંબળાયું નથી. હવે તમે મને કોંસિલ સમક્ષ હાજર થવા તદ્દન વિચિત્ર રીતે જણાવ્યું છે અને વળી માંઘી કોને પરણી છે તેનો ખુલાસો તમે મારી પાસે માગ્યો છે અને ખરું જોતાં તો કોંસિલને દક્ષ તરે માંઘીના લગન અને વિવાહ સંબંધી વિગત છે કારણ કે તે માટે કોંસિલમાં કર બરાયો છે અને જ્યાં લગી તે કર અપાતો નથી ત્યાં લગી વિવાહ કે લગન માટે કોંસિલ રજા આપતી નથી. આ ઠેકાણે ઉપરના લખાણ સંબંધી તમારી ચુપકી ઉપર હું ટીકા કરવા માગતો નથી. હાલમાં તો હું એટલું જ કહીશ કે ન્યાયને બાબત મુકીને આગળ કહ્યા પ્રમાણે મારા કામની પુરી નકલો મને મળે નહિ ત્યાં સુધી કોંસિલ સમક્ષ રજુ થવું તે હું સહિસલામત અને હાપણ બર્ચુ માનતો નથી.

હું કોંસિલની ન્યાય અને માનની દૃષ્ટિને અપીલ કરું છું અને પુછું છું કે શું આ બાબતમાં કોંસિલ ન્યાયથી વર્તે છે? એક તરફથી મારા કેસની નકલો અટકાવીને મારી વિગત બરાબર રજુ કરવાનો મારો હક્ક કોંસિલ ખુશી લે છે અને બીજી તરફથી મને ખુલાસા માટે હાજર થવા વિનવે છે, અને જો હું હાજર ન થાઉં તો મારી

અરજી નીકળી જશે એવી ધમકી આપે છે. સાહેબ ! હું
જે માયું છું તે માત્ર ન્યાય છે. મહેરબાની કરીને મારા
બધા કાગળોનો જવાબ મોકલો અને તે પછી જરૂર
જણાવો તો હું કૌંસિલ સમક્ષ ખુશીથી જાતે હાજર થઈશ
કારણ કે તે વખતે કૌંસિલને દફતરે મારો કેસ કેવી રીતે
છે તે હું બરાબર જાણતો હોઈશ. મને વિશ્વાસ છે કે
મારી અપીલ નિષ્ફળ જશે નહિ.

આપનો સાચો,

(સહી) દામજી રત્નસી.

(આગળ જુઝાનો ચાલુ)

મી. પેન તરફથી ઉલેટ તપાસ.

રજીસ્ટ્રાર કૌંસિલનો કાગળ ૨૮મી ઑગસ્ટ ૧૯૦૭નો હતો.
કૌંસિલને ઠરાવ કર્યો અને મને તેની ખબર નથી. મને રૂ. ૧૦૦
અપાવવાનો ઠરાવ કર્યો તેની મને ખબર નથી. મને જમાત-
ખાનામાંથી કાઢી મુક્યો હતો. નં. ૫૧/-કે જે મારી અરજી
છે તેમાં મને રૂ. ૧૦૦) મળ્યા હતા તે સંબંધે મેં લખ્યું
છે. ૨૨મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૫ના રોજ મેં બીજી અરજી મો-
કલી હતી જેમાં રૂ. ૧૦૦) મને અપાવવાના ઠરાવની વાત
મેં લખી હતી નિશાની એલ/—

મને રૂ. ૧૦૦) અપાવવાનો ઠરાવ કૌંસિલમાં ૨૭મી
ઑક્ટોબર ૧૯૧૭નાં રોજ પાસ થયો એવા સોગંદ લેવા
હું તૈયાર નથી. રજીસ્ટ્રારી કાગળ લખ્યા પછી બે કે ત્રણ
માસમાં ઠરાવ પાસ થયો હશે તે તારિખથી ૨૦મી સપ્ટેમ્બર

૧૯૧૫ (નં. ૫૧) મુધીમાં, મેં કૌંસિલને કાંઈ લખ્યું નથી. નં. ૫૧/- (તા. ૨૦મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૫)ના જવાબમાં કૌંસિલે મારી અરજી ૧૭મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૫ના રોજ સાંભળવાનું નક્કી કર્યું હતું હાજર થયો નહતો. મારી અરજી નીકળી ગઈ. ૨૨મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૫ના રોજ મેં એલ/- અરજી મોકલી. હાજર ન રહ્યા બદલ મારીનો આ કાગળ હતો પછી કૌંસિલે મારો કેસ ૨૧મી નવેમ્બરે ઠરાવ્યો. હું હૉસ્પીટલમાં ગયો હતો તેથી કેસ ૨૨મી ડીસેમ્બર ઉપર મુલતવી રહ્યો. મારી ગેરહાજરીને લીધે તે ફરીથી મુલતવી રહ્યો હોય તો તેની મને ખબર નથી. ફરીથી તે ૩૧મી ડીસેમ્બર ઉપર મુલતવી રહ્યો હોય તો તેની મને ખબર નથી હું હૉસ્પીટલમાં માંદો હતો તેથી હાજર થયો નહિ. મેં જે બીજું કામ કર્યું તે એ કે મારા સોલીસીટરનો કાગળ નં. ૩૦/- (૪થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬) મોકલ્યો.

જ્યારે તેના સોલિસીટરનો લખેલો કાગળ તેને મળ્યો ત્યારે મેં તહોમતદારના લાઇ મામુદને પુછ્યું હતું અને તેણે મને મેશર્સ એદ્વલો, ગુલાબચંદ, વાડિઆ એન્ડ કં/- નું સરનામું આપ્યું. મારે તહોમતદાર સાથે તે વિષે કંઈ વાત થઈ નહતી. જાફરલાઇ પ્રધાન, ડૉ. રજબઅલી. જુમા શેરીફ અને કૌંસિલના બીજા મેમ્બરોએ પણ મને માંઘી-બાઇ જોડે પરણવા ઇચ્છા નથી એમ લખવા કહ્યું હતું. ઇસ્માઈલ ઉકાને હું જોળખતો નથી. મારા વકીલનો કાગળ નં. ૩૦/- કામડીઆ જાફર પ્રધાનને લખેલો હતો, મેં જણાવ્યું છે કે કૌંસિલે માંઘી બાઇને રિવાજ વિરુદ્ધ પર-

જાવી, મારી સાદી સંબંધી અખર મેં કૌંસિલને આપી હતી અને કૌંસિલે લગનતી પરવાનગી ન આપી હોવી બેધએ, તેમને અખર ન હોય તો લગન થઈ શકેજ નહિ તેથી હું કહું છું કે કૌંસિલે રજા આપીછેજ સાંજના ૩-૩૦ તા. ૧૭-૮-૧૯૧૭

(સહી) ઍફ. ઓ.

મી. પેન તરફથી દામજી રતનસીની વધુ ઉલટ તપાસ

રજા સિવાય લગન થાનજ નહિ તે કારણથી હું કહું છું કે પરણવાની રજા માંધીઆઈને કૌંસિલે આપીછેજ. લગન બદલ આપેલ શીની નોંધ મુખી કામડીઆ પાસે વેના દફતરે છે તેથી હું તેમ કહું છું.

હું પરણેલો છું. પરણવા માટે મેં કૌંસિલની રજા લીધી નથી. રજા માટે હું મુખી કામડીઆ પાસે ગયો અને તેણે મને તે આપી.

મેં મારા સોલીસીટરની નોટિસ મોકલી પછી માંધી આઈ પરણી હું પરણ્યો તે પહેલાં આ થયું માંધીઆઈનું લગન અટકાવવા માટે મેં અરજી મોકલી હતી. અરજી એટલે હું મારા વકીલની નોટિસ સમજું છું. ખોળ જમાત ખાનાના મેનેજર જફર પ્રધાનને અરજી લખી હતી.

મારા જેવાજ ખીજનો કેસ હું જણતો નથી. ખોળ રિવાજ પ્રમાણે નોંધાયલી સાદી તોડવી તે ગેરકાયદે સર ગણાય છે. વાજખી કારણ હોયતો સદી તુટી શકે.

મેં કૌંસિલને લખેલા મારા કાગળની નકલો અને કૌંસિલના ઠરાવો પણ માગ્યા હતા નુંકસાનીના રૂ. ૧૦૦) મને અર્પાવવાનો ઠરાવ કૌંસિલે કર્યો તેની મને ખબર હતી. ફરી તપાસ નથી. તા. ૨૩-૮-૧૯૧૭.

(સહી) ઍફ. એ.

કાસમ અબુની બુખારી

હું ફેરી કરનાર અને કટલેરીનો વેપારી છું. હું ઉમર-ખાડીમાં રહું છું. હું ધમામી ઈસ્માઇલી ખોળા જમાતનો છું, મારે સડીનાખાઈ નામની એક છોકરી છે સાત કે આઠ વર્ષ પર એક બુસબવલી સાથે તેને પરણાવી હતી તે લગનથી સડીનાખાઈને બે બાળક થયાં છે. હાલ તે અને છોકરાં મારી સાથે રહે છે. સુમારે દોઢ વર્ષથી તેઓ મારી સાથે રહે છે. બુસબવલી નિકાહથી બીજી સ્ત્રી પરણે છે તે કારણથી તેઓ બુસબવલી સાથે રહેતાં નથી સડીના અને તેનાં છોકરાંનું ખર્ચ બુસબવલી પુરતો નથી. અમારી જમાતમાં વાજખી કારણ હોય અને પહેલી માટે ખર્ચની વ્યવસ્થા કર્યા પછીજ કોઈ માણસ બીજી બેરી કરી શકે છે. મારી છોકરીની બાળપણમાં આ નિયમ નહોતો સચવાયો. બુસબવલીને બીજી સ્ત્રી કરવાની રજા અપાઈ તે પહેલાં સડીના અને તેનાં છોકરાં માટે કંઈ ગોઠવણ થઈ નહતી. આ ઉપરથી મેં કૌંસિલના સેક્રેટરીને એક અરજી કરી. તે બાબત કૌંસિલે ૧૪ મહિના તપાસ કરી. મેં ૧૯૧૫ના એપ્રિલમાં અરજી આપી હતી કૌંસિલે મારી છોકરી કે જે મુનઈ બહાર હતી

તેને તેડાવી તે મુંબઈ આવી. મારી છોકરીના કામમાં હું હાજર થયો હતો. વાળખી રીતે ગુજરાન માટે દર મહિને સફીનાને રૂ. ૨૦) આપવાનો અને તે માટે જુસબવલી મા-સેથી કૌંસિલે રૂ. ૩૦૦૦) ડીપોઝીટ લેવાનો ઠરાવ કૌંસિલે કર્યો મારી છોકરીને ખોરાકી ખર્ચ ૧૩ મહિના મળ્યું પછીથી તે બધું પડ્યું તેને પરિણામે મેં અરજ મોકલી પણ કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ. નં ૩૭/-અને નં ૩૮/- આ સંબંધી અરજીઓ છે. તેનો મને કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ. મારા ધંધાને અંગે મારે કટલેરી બજારે જવું પડે છે. રસ્તાપર મારે તહોમતદારના ઘર પાસે થઈને જવું પડે છે. તહોમતદાર ન્યાત બહાર છે. થોડાક મહિના ઉપર તેની બારી આગળ મેં એક પાટિલ જેયું હતું. મેં તે પાંચ કે છ વાર જેયું હતું હું હળિય લધાને ઓળખું છું. તે અને હું અતવારી પંજીબાર્દના વર્ગના છીએ. છેલ્લે પ્રસંગે મેં પાટિલ જેએલું ત્યારે મેં હળિય લધાને ત્યાં જોયો હતો. આ સવારે સ્ટેન્ડર્ડ ટાઈમ પોણાદસ કે દસ વાગે હતું. એક ખોળની પેઢી આગળ પગ રસ્તાપર મુકેલી એક ખુરસીપર તે બેઠો હતો. પેઢી તહોમતદારના ઘરને અડોઅડ છે. મેં લોકનું ટોળું જેયું. તેઓ માંહોમાંહે વાતો કરતા હતા હું બે કે ત્રણ મીનિટ માત્ર ત્યાં ઉભો રહ્યો. મેં તહોમતદારને ત્યાં દીઠો નહતો. હળિય લધા એક ખોળ શેઠીઆથી વાતો કરતો હતો. હળિયભાઈ કહેતો કે તહોમતદાર બારી બંધ કરીને અંદર બેઠેલો છે અને જો તહોમતદાર નીચે ઉતરે તો હું તેને બતાવી આપું કે લોકોને 'દાણુવો' નામ કેવી

રીતે અપાય છે પછી હું માલ ખરીદવા પાયધોનીપર મેમ-
બુની દુકાને ગયો. આ પછી વધારે માલ ખરીદવા હું બુમા
મસીદ જતો હતો અને મને રસ્તાપર તહોમતદારની દુકાને
બોલાવવામાં આવ્યો અને મેં તેના ભાષને કહ્યું કે તારા
ઘરને આંગણે ધાંધલ મચ્યું છે.

હિલટ તપાસ:

પહેલાં જેને ત્યાં તે નોકરી કરતો હતો તે નુરમહમદ
જવરાજની વિધવાને બુસબ વલી પરણ્યો. બુસબ વલી
બીજી આ મુંબઈ બહાર પરણ્યો તેની મને ખબર છે. મેં
૧૦ મી એપ્રિલ ૧૯૧૫ ના રોજ ફરિયાદ કરી ત્યાં લગી
આ લગનની કૌન્સિલને ખબર હતી કે નહિ તે હું કહી
શકતો નથી. આ મળી કે તરતજ બની શકે તો લગન
અટકાવવાનું મુંબઈ કૌન્સિલે કેશોદ કૌન્સિલને લખ્યું તે
સત્ય છે કૌન્સિલને જવાબ મળ્યો તે પહેલાં તો મેં કૌન્સિ
લને જણાવ્યું કે બીજી પરણીને બુસબ વલી મુંબઈ આવ્યો
છે. આ લગન માટે મુંબઈ કૌન્સિલે પાસ આપ્યો કે નહિ
તે હું જાણતો નથી. બીજી વાર લગન કરવાની રજા તેને
આગાખાન સાહેબે આપેલ છે એવું બુસબવલીએ કૌન્સિલને
જણાવ્યું હતું કે નહિ તે હું જાણતો નથી. આગાખાન
સાહેબે બુસબવલીને આપેલા પરવાનાની નકલ માગ્યાનું
મને સાંભરતું નથી. ૧૦ મી એપ્રિલની મારી અરજી
પહેલીવાર ૧૪મી એપ્રિલે લેવાઈ બુસબવલી અને હું કૌન્સિલ
આગળ હાજર થયા આ વખતે સફીના મુંબઈ બહાર હતી.

૧૯મી એપ્રિલે જુસબ વલીએ કહ્યું હોય કે “ (આમાં ખાનના ખાનગી સેક્રેટરી) હાજી કામડીઆની રૂબરૂ પરચુ- વાની રજા તેને આગાખાન સાહેબે આપી હતી ” એવું મને સાંભરતું નથી. હાજી કામડીઓ જે માંદો ગણાતો હતો તેની જુબાની લેવાને કૌંસિલે એક સંખ કમિટિ નીમી જુન ૧૩મી એ કૌંસિલે ઠરાવ કીધો કે જુસબવલીએ સકીના ને તલક આપવી અને મહેર દાખલ રૂ. ૩૦૦) આપવા જે સકીના તલક નાં કબુલ કરે તો રૂ. ૩૦૦) ની રકમ જુસબ વલીને પાછી આપવી અને કામ આગળ ચલાવવું. આ મને ખતાવાય છે તેમાં મારી અને જુસબવલીની સહી આ છે. આ લેખમાંની વિગત મને યાદ નથી. નિશાની એમ/-આ વખતે મેં એમ/-ની સાથે આ હવે મને ખતા વાય છે તે કાગળ પણ મેં રજુ કર્યો હતો. કાગળની નીશાની એમ/૧ પરિણામે છુટા છેડાની મસજતનો ઠરાવ પસાર થયો અને સહી માટે સકીનાજાઈને તે મોકલી આપ વામાં આવ્યો પણ તેણે તેમ કરવા ના કહી

સેક્રેટરી હાજીમાઈ લાડકના કહેવાથી એમ/-લખાયું હતું, કૌંસિલે જુસબવલીના ખર્ચે મારી છોકરીને ખેલતી લાવવા અને મોકલ્યો.

એમ/-પર સહી કરી તે પહેલાં મને જાણ. આપવામાં આવ્યો હતો કે જે તું સહી નહિ કરે તો તારી છોકરીને મુંબઈ લાવીશું નહિ. અને હાલ છે તેવાજ દુખમાં તે રહેશે. સેક્રેટરીએ મને એવી ધમકી આપી તે જાણ મેં કૌંસિ-

લને જણાવી હતી આમ છતાંએ કૌંસિલે ઠરાવ કીધો કૌંસિલે
શા કારણથી એમ કર્યું તે હું કહી શકતો નથી. તેમની સ-
મજ પ્રમાણે તેમણે કર્યું. એમ/૧ સકીના બાપએ પાછું
કાઢ્યું હોય તો તેની મને ખબર નથી. મને હાજર રહેવાની
છુટ નહતી. એમ/૧ સકીનાબાઈના હાથમાં છે હું સકીનાને
ક્યારે લાવ્યો તેની મને ખબર નથી. હું કૌંસિલના દફતર
પર આધાર રાખું છું. હું સકીનાબાઈને લાવ્યો પછી થો-
ડાજ સમયમાં કૌંસિલે તે વાત ઉપાડી લીધી અને તેમને
છેવટનો ચુકાદો ૧૯મી ડીસેમ્બરે આપ્યો તે પછી ૧૩ મહિના
લગી મારી છોકરીને ખર્ચ આપવામાં આવ્યું.

૧૭મી માર્ચ ૧૯૧૭ના રોજ ખર્ચ બંધ થવા સંબંધી
મેં કૌંસિલને લખ્યું. તે પહેલાં મેં સોલીસીટરનો કાગળ
મોકલ્યો હતો જુસબવલીએ લાહ લીધી છે. જુસબવલીને
ન્યાત બહાર નહિ કરવા મેં કૌંસિલને વિનંતી કરી તે સત્ય
નથી. જો તે કૌંસિલનો ઠરાવ ન પાળે તો હું ઈચ્છું છું કે
તેને ન્યાતબહાર કરવો.

ફરી તપાસ:—સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬માં જુસબવલીએ
લાહ લીધી.

કોરટને જવાબ:—સકીનાબાઈને છેલ્લો હતો કઈ
તારિખે ભરાયો તે હું જાણતો નથી. તહોમતદાર તરફથી
મી. કાનુગા બચાવ બંધ કરે છે. સાંજના ૩-૩૦ તા.

ચુકાદો.

સેકન્ડ પ્રેસીડન્સી મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં, મજબાવ, મુંબઈ.

કેસ નં. ૫૭૭/એસ.....૧૯૧૭.

ખાન બહાદુર મહમદ હુસેન તકી

મુંબઈ સી. આર્થ. ડી. ના ઈન્સ્પેક્ટર:.....ફરિઆદી

વિરુદ્ધ

રહેમતુલ્લા ઇસ્માઇલ ત્રીજેરીવાળા.....તહોમતદાર

કીમીનલ પ્રોસીજર કોડ સેક્શન ૧૦૭ પ્રમાણે કામ

કીમીનલ પ્રોસીજર કોડ સેક્શન ૧૦૭ને આધારે આ કામ પોલિસ કમિસ્નરના હુકમથી સી. આર્થ. ડી. ઇન્સ્પેક્ટર ખાનબહાદુર મહમદ હુસેન તકી તરફથી તહોમતદાર ઉપર ચલાવવામાં આવ્યું છે. પુરાવા ઉપરથી એમ જણાય છે કે તહોમતદાર ખોળ શિયા ઈમામી ઈસ્માયલી કોમનો છે. આગાખાન સાહેબ તરફના ધર્મને લીધે અને તેની રીતભાત અને 'રહેમતઅલા' નામના પત્રમાં તેના લખાણને લીધે તેણે કોમના માણસોને દુલબ્યા છે અને ઘણીવાર હવેથી તેવું ન કરવા લખી આપવાને વિનવ્યા છતાં એ તેણે તેમ કર્યું નથી તેથી કોંસિલે તેને ૧૯૧૩ના એપ્રિલમાં ન્યાત બહાર કર્યો છે. આ કોંસિલમાં આગાખાન સાહેબે નીમેલા આશરે ૨૦ માણસો છે કે જેમને મુંબઈ અને આસપાસના કેટલાક શહેર અને ગામડાંને લગતા કામપર

દેખરેખ રાખવાની સત્તા તેમણે આપી છે. કૌંસિલના મેમ્બરો અમલદાર કહેવાય છે અને તેમાંના ચાર કે પાંચ તો અધિકારી પણ છે જેવા કે મુખી (કીલ્લીદાર) અને કામડીઓ (હિસાબ રાખનાર) કૌંસિલને કાયદા કાનુનો (નં. ૧/-) ઠરાવી આપેલ છે જેને તેમણે વળગી રહેવાનું હોય છે અને વળી જો કોઈ કોમનો માણસ રિતી રિવાજ ભંગનો ગુન્હો કરે અથવા કૌંસિલ સમક્ષ હાજર થવાના સમન્સનો અનાદર કરે અથવા કૌંસિલના ઠરાવોનો ભંગ કરે તો તેને સજા કરવાની સત્તા પણ તેમને હોય છે કૌંસિલના કરેલા હુકમો ઉપર અપીલ આગાખાન સાહેબને થાય છે, કે જેમનો ઠરાવ અંતિમ છે. એમ જણાય છે કે કૌંસિલે કરેલા ન્યાતબહારના ઠરાવ ઉપર તહોમતદારે આગાખાન સાહેબને અરજી કરી હતી કે જેમણે કૌંસિલના ઠરાવની વચ્ચે આવવા ના કહી. તહોમતદારને વાજબી રીતે ન્યાતબહાર કર્યો હતો કે ગેરવાજબી રીતે તેનો નિવેડો મારે આ કેસમાં લાવવો જરૂરનો નથી અને ઘણું ખર્ચ કોઈ પણ ધર્મ, જાત કે ન્યાતની તકરારોમાં ફારટો વચ્ચે પડવા નારાજ હોય છે છતાં પણ એ તો સ્પષ્ટ છે કે પોતે ન્યાતબહાર મુકાયો હતો તેથી કૌંસિલના મેમ્બરો તરફ તેને દ્રેષભાવ હતો અને તેમને હંકારવા માટે તેને 'રહેમત-અલ્લા'માં અને કૌંસિલના મેમ્બરોને કાગળો તથા પોષ્ટકાર્ડ લખીને લડત શરૂ કરી. વર્ષ ૧૯૧૩ પોતાના ઘર આગળ ઍન્ડ વગડાવીને તેના ન્યાતબહારની વાર્ષિક ખુશાલી જાહેર કરીને તેણે તેમની સત્તા તોડવાનો યત્ન કર્યો. આ પ્રમાણે તહોમતદારે ૧૯૧૪, ૧૯૧૫, અને ૧૯૧૬માં કર્યું હતું. ગઇ સાલે પોલિસ કમિશનરના હુક-

મથી 'તહેમત-અલ્લા' પ્રગટ થતું બંધ થયું હતું, આ વર્ષે
 ચોથા વાર્ષિક દિવસની ખુશાલી પ્રસંગે હમી એપ્રિલે પોતાની
 ખારી આગળ નિશ્ચાનપાડા રોડપર તહેમતદારે નિશ્ચાની બી/૧
 પાટિઉં મુકયું હતું. નાતબતના બેદ સિવાય દરેક આવનાર
 જનાર જોઈ શકે તેવી રીતે મુકાયલું હતું. પાટિઆમાંના
 લખાણથી ખોળ કામના કેટલાક માણસોને દુઃખ લાગ્યું
 હતું. અને તેને પરિણામે તહેમતદારની વર્તણૂક સંબંધે
 દસમી એપ્રિલે ૧૦૧ માણસની સહીવાળી એક (૭/-) અ-
 રજી પોલિસ કમિશ્નર સાહેબને મળી. તે બાબતમાં ઇન્સ્પે-
 ક્ટર ખાનબહાદુર મહમદ હુસેન તકીને તપાસ કરવા હુકમ
 થયો અને તેણે ખોળઓમાં પાટિઆથી શી અસર થતી તે
 જોવા હેડ કોન્સ્ટેબલ ૧૨૬૬/-સી. આઇ. ડી. ને નીમ્યો,
 આ કેસમાંના પુરાવા ઉપરથી એટલું તો એકદમ સ્પષ્ટ છે
 કે તહેમતદારના ધરને આંગણે દિવસને દરેક કલાકે લોકોનાં
 નાનાં ટોળાં એકઠાં થતાં તેઓ પાટિઉં વાંચતા, અંદર
 અંદર લખાણની ટીકા કરવા અને કંઈક બડબડાયા પછી
 ચાલ્યા જતાં આ બડબડાટનો અર્થ એ હતો કે આ પ્રમાણે
 પોતાની કામના અમલદારોનું અપમાન કરે છે અને તેમની
 કીર્તીને ઝાંખ લગાડે છે તે પ્રમાણે તહેમતદારે ન કરવું
 જોઈએ અને તેની વર્તણૂક ધણી ગેરવ્યાજબી છે અને તે
 માટે તેને ફટકાવવો જોઈએ, તેમ છતાં એ જ્યારે તહેમત
 દારના ધર આગળ બેન્ડ વગાડવામાં આવ્યું ત્યારે એપ્રિલે
 ૧૫મી એ તો હદ આવી ગઈ. આથી કુદરતી રીતેજ પહેલાં
 કરતાં મોટાં ટોળાં એકઠાં થયાં અને લોકો વધારે ઉશ્કેરાઈ
 મયા અને તહેમતદારના ધર આગળ પથરા ફેંકાવા લાગ્યા

અને તેથીજ ખરે નંખાયેલ પથરાથી બી/૧ પાટિઉં ચીરાયું હતું. કેસમાં એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે તહોમતદારના હાથમાં રાતા પ્રવાહી પદાર્થવાળું એક પવાણું હતું કે જેમાંથી તે વખતે વખત પીતો અને જે જોઈ રહ્યા હતા તેમને કહેતો કે હું અમલદારોનું લોહી પીઉં છું. તહોમતદાર તરફથી બોલાવેલા સાક્ષી આ વાત ના કબુલ કરે છે આ બાબતપરના પુરાવા ધણા સંતોષકારક નહોતાથી શકનો લાલ હું તહોમતદારનેજ આપુ છું. છતાં એ મને એટલી તો સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ છે કે પાટિઆના લખાણથી અને તેને મુકવાની રીતથી અશાંતિ થઈ હતી. બચાવ તરફથી સાક્ષીઓ પોતેજ કબુલ કરે છે કે ટોળાનો મિગ્ગજ ખરાબ હતો અને તહોમતદારના રક્ષણ માટે પોલિસને અપીલ કરવી પડી હતી. આ વાતની સાબિતી પોલિસ કમિશ્નરને કરેલ એ/—૧૭મી એપ્રિલની તહોમતદારની અરજીપરથી થાય છે કે જેમાં તે જણાવે છે કે હબિબ લધા તોફાન મચાવે છે અને મારા પ્રત્યે બતાવેલ તેની ધમકીથી મને પોતાને ધણું નુકસાન થવાનો ભય રહે છે. એપ્રિલ ૧૮મીએ બી/૧ પાટિઉં અને બી/૨ કે જે તૈયાર હતું પણ મુકાયું ન હતું તે બન્ને ઇન્સ્પેક્ટર મહમદ હુસેન તકીએ હેડ પોલિસ ઓફીસમાં મંગાવ્યા. તહોમતદારની વર્તણૂક અને મજકુર પાટિઆના લખાણને પરિણામે પોલિસને ભય થયો કે શાંતિ ભંગનો સંભવ છે અને તેથી તેણે આ કચેરીમાં તહોમતદાર ઉપર ફી. પ્રો. કોડ સેકશન ૧૦૭ને આધારે કામ ચલાવવા ફરિઆદ

માંડી. એક વર્ષ લગી શાંતિ સાચવવા માટે તેણે રૂ. ૨૦૦)ની બંદોગરી તેટલીજ રકમના એક જમીનથી આ માટે ન આપવી તે કારણ બતાવવા તહોમતદારે ઉપર એક સુચના કાઢવામાં આવી. તહોમતદારે કારણ બતાવવા ચત્ન કર્યો છે બી/૧ અને બી/૨ પાટિયાં તેણે તૈયાર કર્યાં અથવા જણાવેલ રીતે જાહેર દેખાવમાં તેણે બી/૧ મુંકયું હતું તે માટે પોતે નાકબુલ જતો નથી. ઉલટું તહોમતદારે પોતેજ પોલિસ કમિશનરને કરેલી તેની અરજીમાં આ કબુલ કર્યું છે અને વળી એમ પણ કબુલ કર્યું છે કે કૌંસિલના ધણીક મેમ્બરોને તેણે પાટિયામાંનું લખાણ પોસ્ટકાર્ડ મારફતે પહોંચાડ્યું છે. તેનો અચાવ એવો છે કે તે અમલદારોનું અપમાન કરવા, તેમને ખીજવવા કે તેમની કીર્તિને ઝાંખ લગાડવા માગતો નથી અને તે માત્ર તેમને જાહેરમાં લાવવા માગે છે અને કોમની સ્થિતિ સુધારવા માટે તેમની રીતભાત અને તેમનાં કામપર ટીકા કરવા માગતો. બી/૧ અને બી/૨ માં વાપરેલ લખાણ વાજબીપણા વિષે તેનો આધાર છે. અને તેથી આ આધાર માટે તહોમતદારને દરેક તક તથા હદ આપવામાં આવી હતી. બી/૧ પાટિયામાં તહોમતદારે અમલદારોને નીચે પ્રમાણે શબ્દો કહ્યા છે:—

“તમે બાહોશ, હુશિયાર અને કેળવાયેલા ઇસ્માઈલી અમલદારો, તમે લુંટારાઓ ધર્મને બહાને ગરિબ ખોળાઓને લુંટો છો.”

“તમે હાલના હાજર ઈમામના કાયદાનો ભંગ કર્યો છે અને અરિખોનો હકક લુટ્યો છે.”

બી/૨ માં બીજા લખાણ સાથે નીચેનું પણ છે:—

(ગઝલ)

“સર્વસ્વ છીનવી લીધું, તમે તો છો જીલમગારો;”
 “વિખેરી ન્યાતને નાખી, બચંકર બક્ષકો તમે તો.”
 “લટકવા કામી બન્ધુને, બન્યા છો માંચડો ફાંસી”;
 “તમે તો ભેદ રાખો છો, અને જે સત્ય છું પાવો છો.”
 “અમારાં મુઠદાં રખડાવો, (બલા થઇ મારી આપેને);”
 “પરણુમાં ને મરણુ માંગે, તમે તો આવો છો આડા.”
 “હવે કંઈ છેડો અમછોડો, અરે આ દોઝખી ખાડા;”
 “પડ્યું છો દ્રેષ ખાડામાં, તમેને કાંઈ નથી સુદ્ધિ.”
 “નહાડેં સાડેં ક્યાં સમજે, નહા ઝુમી પદને વિષે;”
 “ઘટે સંધાન કરવું જ્યાં, તમે જીદાઈ નાખો ત્યાં.”
 “વિષયના સ્વાર્થ સાંધો છો, વિષયાનંદમાં અંધા.”

આ ફકરાઓની નીચે તહોમતદારે પોતાને ઈસ્માઇલીસિંહ એવું નામ આપ્યું છે.

બી/૨ પાટિઉં મુકાયું નહતું પણ તે તૈયાર કરીને રાખેલું હતું તે તૈયાર કરવામાં કોઈપણ વખતે તેને મુકવા સિવાય તહોમતદારનો બીજો કાંઈ હેતુ હોઈ શકે નહિ. કીમીનલ પ્રોસીજર કોડ સેકશન ૧૦૭નો હેતુ ચેતાવવાનો છે પણ સજા કરવાનો નથી અને તેથી આ કેસમાં તહોમતદારની વર્તણૂક તપાસની વખતે બી/૨ ઉપર પણ મારે

વિચાર કરવો જોઈએ. તેનો હેતુ ગમે તે હોય તેમ તહોમતદાર કહે પણ અમલદાર માટે વાપરેલા શબ્દો પોતેજ દેખીતા અપમાન વાચક અને કીર્તીને ઝાંખ લગાડે તેવા છે. પાટિલ બી/૧ જાહેર રસ્તાપર જે કોઈ આવે તે ખોળે હોય કે નહોય તો પણ વાંચે એવી રીતે મુકવામાં આવ્યું તેથી વાત વધારે બગડી ગઈ. અમલદાર માટે વાપરેલ શબ્દો વાજબી છે એમ સાબિત કરવાનો તહોમતદારનો પ્રયાસ ધણે ભાગે નિષ્ફળ થયો છે વિવાદની ખાતર કદી એમપણ માનીએ કે આગાખાન સાહેબના મુલકી અમલદારો તરિકે મુખી, કામડીએ, અથવા બન્ને અને મુંબઈ બહારના કોઈ અમલદારને તે શબ્દો લાગુ પડે છે તોપણ બધા અમલદારોને લુટારા કહેવા, કે રાક્ષસો સાથે તેમની સરખામણી કરવી કે તેમને દોઝકના ખાડા કહેવા તેમાં કશું વાજબી નથી. આપખુદી ભરેલા કહેવાતા કોંસિલના છ દાખલામાંથી એકેએક પર મેં વિચાર કર્યો છે:-

- (૧) જાદવજી થાવર (૨) દામજી રતનસી (૩) સકીનાબાઈ અથવા જુસબવલી (૪) અલી હાજી (૫) ખમીસા મામદ (૬) અને-ટબાંબાઈ.

આ માંહેલા એકેમાં હું અમલદારની રીતમાં એકું કાંઈ જોતો નથી કે જેથી વાજબી રીતે તેમને કંઈપણ અંસે લુટારા કહી શકાય અથવાતો તેમની સરખામણી રાક્ષસો જોડે થઈ શકે. ધણાખરા માનુષિક મંડળોની માફક કોંસિલમાં ખામીઓ અને અપૂર્ણતાઓ છે. તહોમતદારના કેસનો ફેંસલો કરતાં છ મહિના કરતાં

વધારે સમય લાગ્યો હતો અને ખેડક. આ ૩૦મી કલમ વિરૂદ્ધ હતું એમ જોતાં તો કૌંસિલના મેમ્બરો કુલ ટપકાને પાત્ર નથી. કારણ કે, પુલનાં કુડાંની વાત તેમણે, કામડીઆ પાસે મોકલી હતી. જુસબવલીની બાબતમાં કૌંસિલે તેને એક મહિનામાં રૂ. ૩૦૦૦) અનામત મુકવા હુકમ કર્યો હતો અને કમિટીએ આ હુકમ ન બજાવ્યો તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે જુસબવલીએ લાહ લીધી અને સફીનાબાઈનું ગુજરાન મળ્યા વિના રહ્યું. માત્ર આજ બે દાખલા એવા છે કે જેમાં કૌંસિલનો કાષ્ટક વાંક કાઢી શકાય.

અધવજ થાવરને કેસ હાથપર લેવામાં કૌંસિલને પ્રમાણિકપણે વિશ્વાસ હતો કે તેના પર તેમનો હક્ક ચાલતો હતો; અને મારા સમજવા પ્રમાણે આ માન્યતા બાજબી હતી. જો તે માન્યતા બુલ ભરી હોય તો તેનો માત્ર કામ ચલાવવાનીજ બુલ છે પણ અમલદારોની વર્તણૂકમાં કંઈ અપ્રમાણિકપણું જણાતું નથી.

દામજી રતનસી કે જેનો વિવાહ રજુલામાં માંઘીબાઈ સાથે થયો હતો તે બાબત તપાસ કરતાં મને સંતોષ થાય છે કે માંઘીબાઈ તરફથી પરણવાના વચન ભંગની નુકસાની બદલ રૂ. ૧૦૦) લેવાનું તેણે કબુલ કરીધું છે અને માંઘીબાઈને બીજા જોડે પરણવાની રજા કામડીઆએ આપી હતી. આ બાબતનો ખુલાસો ૧૯૦૭ ઑક્ટોબર ૨૭મી એ થયો હતો અને ૧૯૧૫ સપ્ટેમ્બર ૨૦મી લગી કંઈ વધુ સંબળાયું નહતું. મને એમ લાગે છે કે આ બાબતને ફરી હલાવવામાં

તહોમતદારનો હાથ છે અને દામજી રતનસી પોતેજ કબુલ કરે છે કે તહોમતદારના બાઈની સલાહથી તે મેશર્સ એદ-જલો, ગુલાબચંદ ઍન્ડ વાડિઆને ત્યાં ગયો હતો અને (નં ૦/૩૦-) કામળ તેમની પાસે લખાવ્યો હતો. એક ધ્યાન ખેંચવા જેવી વાત તો એ છે કે જેમને કૉન્સિલ સાથે કાંઈ અણુખનાવ થતો તે બધાજ લોકોને કાંઈ પણ રીતે તહોમત-દારના સોલિસીટરો મેશર્સ એદજલો, ગુલાબચંદ ઍન્ડ વા-ડિઆ તરફજ રસ્તો સુઝતો અને કૉન્સિલપર બધી નોટિસો તેજ પેઢીએ મોકલેલી છે.

અલી હાજી ફરિઆદ કરતો કે કૉન્સિલે તેનાં ઘરેણાં અટ-કાવ્યાં છે અને તે પોતે પાછાં માંગતો. નિશ્ચંકપણે સાબિત થયું છે કે તેની સ્ત્રીએ કૉન્સિલ પાસે અનામત તરીકે મજકુર ઘરેણાં મુકેલાં છે, અને કૉન્સિલે તેની વતી અને તેની ખાસ સૂચના મુજબ તે રાખેલા છે; તેથી મજકુર ઘરેણાં કૉન્સિલ અલી હાજીને પાછાં આપી શકી નથી.

ખમિસા મામદ પોતેજ કબુલ કરે છે કે કૉન્સિલે તેને દરેક શક્ય રીતે મદદ કરેલ છે. ઝાંઝિયાર કૉન્સિલના ફરમાન અનુસાર તેની પાસે રૂ. ૨૫૦) ડીપાઝીટ માગવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે તે માડાગારકરમાં હતો ત્યારે ખમિસા મામદ અશ્રામરીયો મનાતો; તેમ માનવાનું તેમને (ઝાંઝિ-યાર કૉન્સિલને) કારણ હતું. તેણે ઈમામી ઇસ્માઈલી મનાવાની ઇચ્છા બતાવી તેથી બવિખ્યમાં તેની સારી ચાલ

અલગતની જામિનગીરી ખાતે તેની પાસેથી ડીપોઝીટ લેવામાં આવ્યું હતું.

તહોમતદાર કૌંસિલને દુખ દેવા માગતો તેનો સ્પષ્ટ દાખલો દબાવ્યો છે. ખરીવાત છે કે દબાવ્યો તહોમતદારના આશ્રય હેઠળ રહેતી હતી, પણ જાતે તો તેણે કૌંસિલને હાથે કામપણુ રીતે દુખ વેઠ્યું નથી. અને જો તે વિશ્વાસુ ઈમામી ધરમાઈલી તરિકે જીવે અને મરે તો તેનું યોગ્ય દફન નહિ થાય એવો કંઈભય રાખવાનું તેને કાંઈજ કારણ નહતું. એક મરીયમખામના મડદાના ખુલાસામાં કનડગન થઈ હતી તે કારણથી પોતાના દફન સંબંધે તેને પણ ભય લાગ્યો હતો એમ તે કહે છે. એમ જણાય છે કે મરીયમખામ એક જાફરને ઘેર રહેતી તેથી તેને ન્યાત બહાર મુકવામાં આવી હતી. તેણે પાછળથી દંડ આપવા કબુલ કર્યું ત્યારે તેને ન્યાતમાં પાછી લેવામાં આવી. તેના જીવતાં દંડ ભરાયો ન હતો અને તેથીજ જાફરે દંડ ભર્યો ત્યાં લગી તેનું દફન અટકાવવામાં આવ્યું હતું. આ દાખલો સખત તો જણાશે પણ એવો કાંઈ દાખલો ખેસાડવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી ઠરેલા દંડ લોકો ભરેજ નહિ અને કૌંસિલે કરેલા હુકમ અમલમાં લાવવાની કાંઈ રીત ન હોવાથી કૌંસિલની સત્તા નકામી થઈ જાય અને હાસ્યજનક થઈ પડે.

આમાંની એકે વાતમાં અમલદારોની વર્નણુંકને 'દાખલ', 'રાક્ષસ' કે 'જુદારા' બસબર જણાય નહિ. બેશક તહો-

મતદાર કૉસિલ પ્રત્યે ખાર રાખતો અને તે ખાર પોતે પોસ્ટ કાર્ડ અને કાગળો લખીને તથા અપમાન અને નિંદા યુક્ત લખાણવાળું પાટિલું મુકીનેજ જણાવી આપતો. ભાષા તથા પાટિલું મુકવાની રીત બન્ને ખસખ ફૃત્વ (wrongful acts) છે અને બનતી બધી રીતે શાંતિ ભાંગ કરવા સંભવિત છે. તહોમતદાર ઉપરનો કેસ આઈ. એલ. આર. ૩૩ બધું ૭૭૫ (મુલજીસિંહ સંબંધી) કરતાં ધણાજ ખરાબ છે. તે કેસોમાં તો ફૃત્વ કાયદેસર હતું. પણ માત્ર વાપરેલી રીતજ ખરાબ (wrongful) હતી. ફૃત્વ ખરાબ હોય છતાંપણ તે કાયદાને વાંધો ન પણ કરે (જુઓ ૬ સી. ૩૫૬૫ એન. ૭૫૨) પોલિસ તપાસે જણાવ્યું છે કે ધાંધલ મચ્યું હતું અને મને જણાય છે કે ૧૫મી એપ્રિલે પથરાપણ ફેંકાયા હતા. જે સી/-૫૨ સહી કરનારાઓએ અમલદારોને વચ્ચે પડવા તથા દાદ આપવા ન કહ્યું હોત તો વધારે હેરાની થાત.

તહોમતદાર પોતે અલણ માણસ છે. તેની ધૈતી લખાણ તેનો મહેતો કે જે વાણીઓ હતો તે કરતો. લેખમાં વાપરેલા શબ્દની અસરની કિમત તહોમતદાર નમાવી શકે તે બનવા મોગ્ય છે અને તેથી બધા તપાસમાં મેં તહોમતદાર તરફ બણીજ રહેમ બતાવી છે અને તેનો બચાવ સાબિત કરવા તેને દરેક સમ્મત આપી છે. ધણાજ પ્રસંગે જેને કંઈ ખરાબ ફૃત્વ (wrongful act) ન કરવાનું એટલે કે અપમાનકારક અને નિંદા લેખો ન લખવાનું અને ન પ્રગટ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. પણ તહોમતદારે મક્કમપણે નાબૂ કહી છે અને

તે પણુ તેને એમ સમજાવીને કે એવા લેખથી એક સહેરી
તરીકેનો તેનો કાંઈજ હક્ક બંધાઈ નથી જતો કારણ કે તેમ
છતાં પણ શુદ્ધ રીતે અને કાયદેસર યોગ્ય હદમાં રહીને તેને
પસંદ પડે તે કોઈપણ માણસની ટીકા કરવાને અથવાતો
જેમના પ્રત્યે તેને અપૂર્વ માન છે અને જેની તરફથી તે દાદ
મેળવવાની આશા રાખે છે તેની સમક્ષ જવાને અથવા દાદ
મેળવવા માટે હાથકાટ કે તેની નજરમાં આવે તે બીજી કોઈ
કાયદેસર સત્તા વાપરવાને તેને સંપૂર્ણ છુટ રહે છે. તહોમ-
દાર જે કામનો છે તે કામનો મિજાજ ધણો ઉગ્ર હોય છે.
તેમાં એક મોટો વર્ગ છે કે જે અભણ છે અને ધર્મ-વિધર્મ
બાબતે જલદી ઉશ્કેરાઈ જાય તેવો છે. આગાખાન સાહેબનું
તેના અનુયાયિઓમાં મોટું માન છે. ખોળ કામના કામની
વ્યવસ્થા માટે તેમના નીમેલા કોઇના પણ અપમાનથી ધણું
ઝનુન ચડે છે. અચળે તો એ છે કે સદર પોસ્ટકાર્ડના
વહેંચાણથી અને બી/૧ પાટિઉં મુકાવાથી વધારે તોફાન
ચલુ નથી. બી/૨ ની ભાષા બી/૧ કરતાં વધારે સખ્ત છે.
આ જામિતી તરફ જોતાં અને ઈ/-તા. ૩૦મી ડીસેમ્બર
૧૯૧૫ પ્રમાણેની એકજ આપ ખુદીસત્તાથી ગરિબ ખેજ
જોને દુઃખ દધને લુટવાનો ઈસ્માઇલી અમલદારોનો છટકા
અને તેને તોડી પાડવાનો “રહેમત-અલા નો ફટકો”
નામની ચોપડી પ્રગટ કરવાનો તેનો હેતુ જોતાં શાંતિ અને
સુવ્યવસ્થા ખાતર તહોમતદાર પોતાને ઉપમા આપે છે તેવા
ઈસ્માઇલી સિ હુ ને નુકશાનકારક રીતે તેની સત્તા વાપર-
વા નદેવી અને શાંતિ સચવવાનો લેખ કરાવી લેવો તે ફ

ધણું જ નરૂરી સમજી છું; તેથી કરીને કીમીનલ પ્રોરીજર કોડ સેકશન ૧૧૮ ને આધારે એકજ જામિનથી એ વર્ષ લગી શાંતિ સાચવવા રૂ. ૨૦૦) નો લેખ તહોમતદારે કરી આપવો એમ હુકમ કરવામાં આવે છે.

તહોમતદારનો ભાઈ મામદ ઈસ્માઇલ પોતે જામિન થવા માગે છે જે સ્વીકારાય છે. (સહી) ફેન્ક આલીવેરા.

તા. ૧૪-૯-૧૯૧૭.

સમાપ્ત.

ઇસમાઇલી કૌન્સીલો અને મુખી કામડીઆઓને સુચના.

તમે અમલદારો આપણી કામ પાસેથી મરણ અને લગન વખતે ત્રણ ત્રણ પ્રકારનો કર લ્યો છો.

પહેલું:—મુરશીદનો હક,

ખીજું:—નાનના હીન ખાતરનો હક.

ત્રીજું:—ગરીબોના હીન ખાતર વાપરવાનો હક લ્યો છો.

મુરશીદનો હક જાદ કરતાં હીસાબ કરવા જશું તો લાખો નહીં પણ કરોડ રૂપિયા ઉપરનો હીસાબ જાશે.

હાલમાં ભયંકર દુકાળ ચાલે છે, તેથી હદ ઉપરાંત મોંઘવારી છે. આવા વખતમાં ગરીબ જોગજોને સરતે ભાવે અનાજ અને નિરાધાર બચાંઓને પાલણુપે શણ કરવાને ઉપરના પૈસા ખરચવા બહાર પડશે. આવા ભયંકર વખતમાં ઉપરના પૈસા નહીં ખરચશે તો કયારે ખરચશે? આનો ખુલ કૌન્સીલો ભરીને ગરીબ જોગજોને મદદ કરવા બહાર પડશે, એવી આશા છે.

જાહેર ખબર.

—૦૦૦—

“ વારસ કાસમભાઈએ કામ માથે નાખેલા કર, અને વારસ હખીબભાઈએ કામ માથે વરતાવેલો કર. ” અને “ મુંબઈની ઈસમાઈલી કૉન્સીલના ઈન્સાફ ક કાવત્રાં.” તે ઉપરાંત ઇસમાઈલી અમલદારોના આપ ખુદીના કામ વિશે લખેલા કાગળોની ત્રણે બુકો હાલમાં છપાય છે. અત્યંત થોડો વખત રહીને “ રહેમત-અલાસીહ ” નામનો પખવાન્ડીક પત્ર બહાર પડશે. જેને મંગાવવું હોય તેણે પોતાનું નામ ગામ અને ઠેકાણું લખીને મોકલવું. લવાજમ મોકલવું નહીં. પેપર બહાર પડશે, ત્યારે વી. પી. કરી લેશું.” રહેમતુલાના કેસની બુકોના ત્રણે ભાગો તૈયાર છે. મંગાવવું હોય તો દરેક ભાગના સડા ત્રણ આનાની ટીકીટો મોકલવી અને ત્રણે ભાગ સાથે મંગાવવા હોય તો દસ આનાની ટીકીટો મોકલવી.

મલવાનું ઠેકાણું,

રહેમતુલા ઇસમાલ ત્રીજેરીવાલા,

૩૦ ત્રાંબા કાંટા પાયદાની—મુંબઈ.

તાળાં, કળો ખરીદનારને યાદી.

બહારના દેખાવથી તાળું મજબુત છે એમ કોઈથી પણ કહી શકાયજ નહીં. તાળાની મજબુતાઈ અંદરના મશીન કામની ઉપર છે. દાખલા તરીકે એક તાળામાં કામ ચલાઉ મશીન ચાલું કીધું હોય અને બીજા તાળામાં ચોકસ મજબુત ચાલું કીધું હોય તો કામમાં અને કીંમતમાં ત્રણ ગણો ફરક થાય છે. તાળા ખરીદનારની સામે બેઉ તાળા મુક્યા હોય તો ધરાક શું સમજી શકે કે આ તાળું મજબુત છે કે પેલું તાળું મજબુત છે, ઉપલા કારણથી બજારોમાં મજબુત તાળા કોઈ વેચી શકેજ નહીં અમારી દુકાને આવશે તો તાળાનાં અંદરના મશીનના ખુલ્લેખુલ્લા કામની ધરાકને સમજણ આપવામાં આવશે.

ત્રીજેરીઓ ખરીદનારને સૂચના.

ત્રીજેરીઓ ખરીદવાની આગાઉ અમારી દુકાને આવશે તો ત્રીજેરીનો ડબ્બો ખોલીને અંદર કામ કેવું હોય તો મજબુત ત્રીજેરી થાય. તેની સમજણ ત્રીજેરીના કામને લગતી ધરાકને ખુલ્લેખુલ્લી આપવામાં આવશે. અમારી દુકાને આવ્યા પછી બહારથી ત્રીજેરીઓ ખરીદ કરશે તો ઠગાશે નહીં. કારણ કે બારથી ત્રીજેરીઓ જોવામાં એકજ સરખી તેમજ વજનમાં પણ એકજ સરખી અને કામમાં અને કીંમતમાં ત્રણ ગણો ફરક રહે છે.

વધુ ખુલાસા માટે બાવનું કેટલોશ મંગાવો.

રહેમતુલાનાં નવી સોધનાં તોડવાની ગેરંટીવાળાં
અને ચોરી પકડનાર મજબુત પેટંટ તાળાંઓ.

રહેમતુલાનાં પેટંટ તાળાંને ધણીની ગેરહાજરીમાં
બીજો ખોલવા જાય તો
તાળું ખુલે નહિ અને
ચોરી પકડાય યાને
ધણીને ખબર પડે છે.
અને પેટંટ તાળાની
ખરી ચાવી બીજાને
મળે તોપણ તેનાથી
તાળું ખુલે નહિ.



રહેમતુલાનાં પેટંટ
તાળાં તોડવાની ગેરંટી:

તાળા બનાવનારને પોતાનાં તાળાંની ખાત્રી હોય કે
માફ તાળું મજબુત છે ને જલદી નહિ તુટે તેને હું
જાહેર કરું છું કે, રૂ. ૧૦૦)નું ઇનામ લીધે અને મારાં
તાળાં સાથે હરિકાઈ કરે. અમારું તાળું એ તોડવા
લીધે ને અમે તેનું તાળું તોડવા લઈએ અને જેનું
તાળું જલદી તુટે તે રૂ. ૧૦૦) આપે. બોલી એ કે
ઓછામાં ઓછાં બાર નંબ તાળાં હરિકાઈમાં લાવવાં.

વધુ ખુલાસા માટે લાવતું ફેરલોગ મંગાવો.

૭૦—રહેમતુલા ઇસમાલ ત્રીજેરીવાળા,

ત્રાંબાકાંટે, પાયધુણી, મુંબઈ.

